

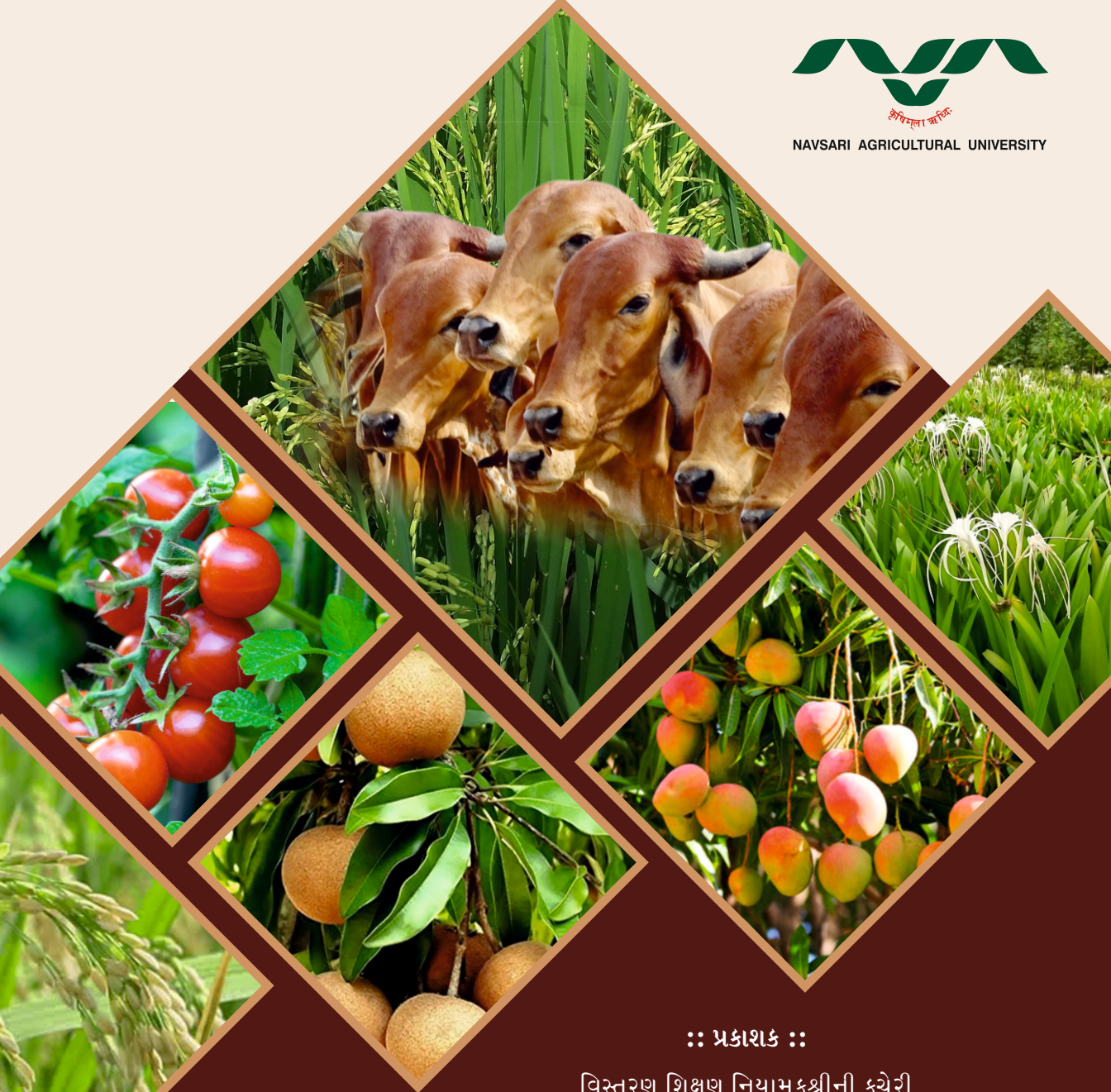
પ્રાકૃતિક ખેતી

દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળ ગાથાઓ

કૃષિમાતા કૃષિક

NAVSARI AGRICULTURAL UNIVERSITY

:: પ્રકાશક ::

વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામકશ્રીની કચેરી

નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, નવસારી

પ્રાકૃતિક ખેતી

બીજને રક્ષણ

જમીનને પોષણ

જમીનને રક્ષણ

આદર્શ સ્થિતિ

પોષણચક્ર
સંવૃત્તન

બીજમૃત

બ્રિવામૃત

આચ્છાદન

વાપ્સા

મિશ્ર પાક

દેશી ગાય

કૃષિમૂલા ક્ષતિઃ

NAVSARI AGRICULTURAL UNIVERSITY

પ્રાકૃતિક ખેતી

દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળ ગાથાઓ

:: પ્રકાશક ::

વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામકશ્રીની કચેરી
નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, નવસારી

:: પ્રકાશન માસ અને વર્ષ ::

માર્ચ ૨૦૨૬

:: પ્રકાશક ::

વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામકશ્રીની કચેરી
નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, નવસારી

:: માર્ગદર્શન ::

ડૉ. એચ. આર. શર્મા

:: સંપાદકો ::

ડૉ. એસ. ડી. કવાડ

ડૉ. જી. બી. કાલરીયા

ડૉ. એમ. ડી. લાડ

ડૉ. એસ. ટી. ભટ્ટ

ડૉ. એસ. કે. ચાવડા

ડૉ. વી. કે. દેસાઈ

ડૉ. જે. એન. ઝાલા

શ્રી ટી. પી. દેસાઈ

:: પ્રકાશન નં. ::

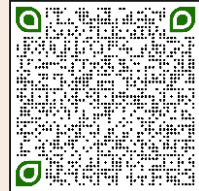
NAU/01/04/103/2026

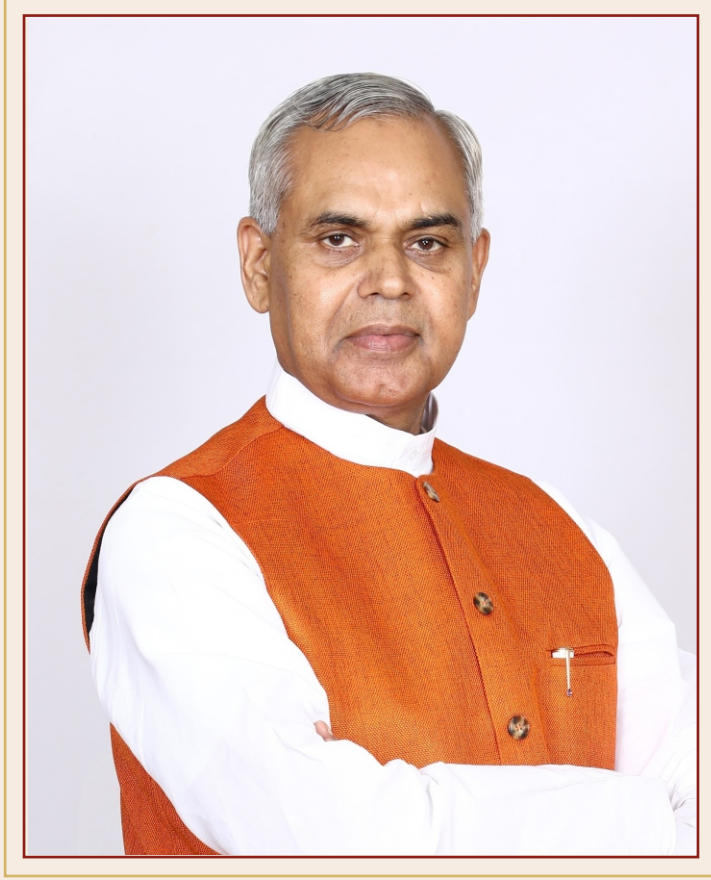
:: ISBN No. ::

978-93-5773-664-0

:: મુદ્રણ ::

૧૦૦૦

પ્રાકૃતિક કૃષિના પ્રણેતા

સમગ્ર રાષ્ટ્રના ખેડૂતોનું હિત જેમના હૈયે વસ્યું છે અને જેમના માર્ગદર્શન અને આશીર્વાદ અમને સતત પ્રેરિત કરી રહ્યા છે તેવા

ગુજરાત રાજ્યના રાજ્યપાલ મહામહીમ

આચાર્ય દેવવ્રતજી

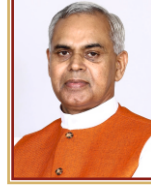
રાજ્યપાલ, ગુજરાત રાજ્ય

Acharya Devvrat
Governor, Gujarat
Gandhinagar-382021

संदेश

आचार्य देवव्रत
राज्यपाल, गुजरात
गांधीनगर-३८२०२१

24 JAN 2026

भारत की कृषि परंपरा प्राचीन काल से ही प्रकृति के साथ सह-अस्तित्व, संतुलन और संवर्धन के सिद्धांतों पर आधारित रही है। कृषि केवल अन्न उत्पादन की प्रक्रिया नहीं, बल्कि यह राष्ट्र की आर्थिक स्थिरता, सामाजिक समृद्धि तथा पर्यावरणीय संतुलन का एक महत्वपूर्ण आधार स्तंभ है।

वर्तमान समय में जलवायु परिवर्तन, मिट्टी की उर्वरता में कमी, जल संसाधनों पर बढ़ता दबाव, उत्पादन लागत में वृद्धि तथा रासायनिक खेती के दुष्परिणामों के कारण खाद्य पदार्थों में विषैले तत्वों की वृद्धि जैसी गंभीर चुनौतियां मानव समाज के समक्ष उपस्थित हैं। ऐसे परिदृश्य में देसी गाय आधारित प्राकृतिक खेती इन सभी समस्याओं का समग्र और टिकाऊ समाधान प्रस्तुत करती है।

इस पुस्तक में प्रस्तुत प्राकृतिक खेती की सफल गाथाएं न केवल सराहनीय हैं, बल्कि अत्यंत प्रेरणादायी भी हैं। प्राकृतिक खेती से मिट्टी की जीवंतता पुनः स्थापित होती है, सूक्ष्मजीवों की प्राकृतिक गतिविधियां सशक्त होती हैं और कृषि पारितंत्र अधिक सक्षम एवं स्थायी बनता है। साथ ही, रासायनिक इनपुट्स पर निर्भरता घटने से पर्यावरण संरक्षण के साथ मानव स्वास्थ्य की सुरक्षा भी सुनिश्चित होती है।

प्राकृतिक खेती के लाभ बहुआयामी हैं। उत्पादन लागत में कमी आने से किसानों की आर्थिक स्थिति सुदृढ़ होती है, जल का विवेकपूर्ण उपयोग होने से जल संसाधनों का संरक्षण होता है तथा भूमि की गुणवत्ता बनी रहती है। यह सभी पक्ष प्राकृतिक खेती को केवल एक कृषि पद्धति नहीं, बल्कि एक समग्र जीवन-दृष्टि के रूप में स्थापित करते हैं।

मुझे विशेष प्रसन्नता है कि यह पुस्तक वैज्ञानिक दृष्टिकोण, क्षेत्रीय अनुभवों तथा किसानों के वास्तविक जीवन प्रसंगों को समन्वित रूप से प्रस्तुत करती है, जो अन्य राज्यों के लिए भी अनुकरणीय मार्गदर्शन प्रदान करेगी। इस पुस्तक के लेखन, संकलन एवं प्रकाशन से जुड़े सभी व्यक्तियों तथा प्रगतिशील किसानों को मैं हृदयपूर्वक बधाई देता हूं।

मुझे पूर्ण विश्वास है कि "प्राकृतिक खेती: ६६ वर्षों की गुजरात की प्रेरणादायी" प्राकृतिक खेती के विचार को व्यापक बनाएगी तथा स्वस्थ किसान, स्वस्थ समाज और सुरक्षित पर्यावरण के निर्माण में महत्वपूर्ण योगदान देगी।

(आचार्य देवव्रत)

જીવુભાઈ વાઘાણી

ક્રમાંક: મંત્રી/કૃ.ખે.ક.સ.પ.ગી.મ.પ્રો/VIP/ ૨૫૦૨૬૦/૨૦૨૬ ૮

મંત્રી,

કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ, સહકાર,
પશુપાલન, ગૌસંવર્ધન, મત્સ્યોદ્યોગ, પ્રોટોકોલ,
ગુજરાત સરકાર

સ્વર્ણિમ સંકુલ-૧, બીજો માળ,

સચિવાલય, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૧૦

તારીખ : ૦૩ MAR 2026

શુભેચ્છા સંદેશ

દક્ષિણ ગુજરાતની ઘરતી પ્રકૃતિના વિશેષ આશીર્વાદથી સમૃદ્ધ છે. પુરતો વરસાદ, નદીઓનું જળસંચય, ઉપજાઉ કાળી-ચીકણી જમીન અને મહેનતુ ખેડૂતવર્ગ મળીને આ પ્રદેશને કૃષિ ક્ષેત્રે અનોખી ઓળખ આપે છે. ડાંગર, શેરડી, કેળા, ચીકુ, શાકભાજી અને વિવિધ બાગાયતી પાકોમાં અહીંના ખેડૂતો રાજ્યને ગૌરવ અપાવતા આવ્યા છે. છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવી તેઓ માત્ર ઉત્તમ ઉત્પાદન જ નહીં, પરંતુ જમીનની જીવંતતા અને પર્યાવરણનું સંતુલન જાળવવાની દિશામાં નોંધપાત્ર પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. આ વાત હર્ષ અને ગૌરવ બંનેનો વિષય છે.

ખેડૂતના ખેતરમાંથી ઊભી થતી સાચી સફળતા કોઈ કચેરીમાં નહીં, પરંતુ માટીની સુગંધમાં જન્મ લે છે. **“પ્રાકૃતિક ખેતી: દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળ ગાથાઓ”** પુસ્તક એવી જ સુગંધિત સફળતાની સાક્ષી છે, એવા ખેડૂતોની પ્રેરક વાર્તાઓ, જેમણે પ્રકૃતિ પર વિશ્વાસ રાખ્યો અને પ્રકૃતિએ તેમને સમૃદ્ધિથી નવાજ્યા.

આજના સમયમાં, જ્યારે ખેતી ખર્ચાળ અને અનિશ્ચિત બની રહી છે, ત્યારે પ્રાકૃતિક ખેતી આશાની નવી કિરણ સમાન છે. રસાયણોથી થાકી ગયેલી જમીનને ફરી જીવંત બનાવવી, પાકને ઝેરી અવશેષોથી મુક્ત રાખવો અને ખેડૂતને આત્મસન્માન સાથે જીવવાની શક્તિ આપવી, આ બધું પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા શક્ય છે. આ પુસ્તકમાં વર્ણવાયેલા ખેડૂતોએ સાબિત કર્યું છે કે સફળતા કોઈ એક રાતમાં મળતી નથી; તેમાં નિષ્ફળતાઓ, શંકાઓ અને સંઘર્ષો હોય છે, છતાં અડગ વિશ્વાસ અને ધીરજથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમની સૌથી મોટી સિદ્ધિ માત્ર ઉત્પાદન વધારવું નહીં, પરંતુ જમીન સાથેનો તૂટેલો સંબંધ ફરી જીવંત કરવો છે.

આપણા ગામડાઓમાં આવી વિચારસરણી ધરાવતા ખેડૂત આજે પણ પ્રેરણાસ્ત્રોત બની રહ્યા છે તે ગર્વની વાત છે. જો આ પુસ્તક એક પણ ખેડૂતને રસાયણ છોડીને પ્રાકૃતિક ખેતી તરફ પ્રેરિત કરે, તો તેનું લેખન સંપૂર્ણ રીતે સાર્થક ગણાશે.

આ પુસ્તક કોઈ માર્ગદર્શિકા નહીં, પરંતુ એક આમંત્રણ છે, માટીને સાંભળવાનો, પ્રકૃતિને સમજવાનો અને ખેતીને ફરી જીવનનો ઉત્સવ બનાવવાનો.

આ પ્રેરણાદાયક પ્રયાસ માટે લેખકને હાર્દિક અભિનંદન તથા વાચકોને શુભેચ્છાઓ પ્રકૃતિ સાથેનો આ સહયાત્રાનો સંદેશ વધુને વધુ હૃદયો સુધી પહોંચે એવી શુભકામનાઓ.

જય જય ગરવી ગુજરાત

આપનો સ્નેહાધિન,

J.S. Vaghani
(જીવુભાઈ વાઘાણી)

પ્રતિ,

કુલપતિશ્રી,

નવસારી એગ્રીકલ્ચરલ યુનિવર્સિટી,

એરુ ચાર રસ્તા, ઠાંડી રોડ,

નવસારી - ૩૯૬૪૫૦

ઓફિસ ફોન નં. : ૦૭૯-૨૩૨ ૫૦૧૧૯, ૫૦૧૧૮, ૫૦૧૧૬, ફેક્સ : ૦૭૯-૨૩૨ ૫૦૧૨૦

નિવાસસ્થાન : બંગલા નં. ૦૫, મંત્રીશ્રી નિવાસસ્થાન, સેક્ટર-૨૦, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૦, ફોન નં. ૦૭૯-૨૩૨ ૫૯૬૬૦

ઈ-મેઇલ : minister-agriculture@gujarat.gov.in

રમેશભાઈ કટારા

ક્રમાંક:

રાજ્ય કક્ષાના મંત્રી,
કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ, સહકાર,
પશુપાલન અને ગૌસંવર્ધન,
ગુજરાત સરકાર

સ્વર્ણિમ સંકુલ-૨, બીજો માળ,
સચિવાલય, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૧૦

તા. 24 FEB 2026

પ્રસ્તાવના

ગુજરાતની ખેતી પરંપરાગત જ્ઞાન, નવીનતા અને કુદરત સાથેના સંબંધની અદ્ભુત પરંપરા ધરાવે છે. આજે જ્યારે રાસાયણિક ખેતીના લાંબા ગાળાના પ્રભાવ વિશે ચિંતા વધી રહી છે, ત્યારે પ્રાકૃતિક ખેતી એક ટકાઈ, ખર્ચ ઘટાડનાર અને પર્યાવરણને અનુકૂળ વિકલ્પ તરીકે ઉભરી આવી છે.

આ પુસ્તકમાં રજૂ થયેલી પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવનાર ખેડૂતોની સફળ વાર્તાઓ માત્ર પ્રેરણાદાયક નથી, પરંતુ તે સાબિત કરે છે કે ઓછા ખર્ચે, જમીનની હળદ્રુપતા ખળવી રાખીને સ્વાસ્થ્યને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના પણ ખેતી સમૃદ્ધ બની શકે છે. ગુજરાતના વિવિધ વિસ્તારોના ખેડૂતો દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી કુદરતી ખેતીની પદ્ધતિઓ અન્ય ખેડૂતો માટે માર્ગદર્શિકા રૂપે કામ કરશે.

રાજ્ય સરકાર હંમેશા ખેડૂતકેન્દ્રિત નીતિઓ, નવીન ખેતી પદ્ધતિઓ અને આત્મનિર્ભરતા તરફ દોરી જતી પહેલોને પ્રોત્સાહન આપતી આવી છે. પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા ખેડૂતોની આવક વધે, જમીન અને પાણીનું સંરક્ષણ થાય તથા ગ્રાહકોને સ્વસ્થ અનાજ મળે એ અમારી મુખ્ય પ્રતિબદ્ધતા છે.

આ પુસ્તક “પ્રાકૃતિક ખેતી: દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળ ગાથાઓ” પ્રાકૃતિક ખેતીના વિચારને લોકો સુધી પહોંચાડવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવશે એવી મને પૂરી આશા છે. આ પ્રયાસ માટે લેખકો અને સંપાદકો સંબંધિત સંસ્થાઓ તથા તમામ પ્રગતિશીલ ખેડૂતોને ઠું દિલથી અભિનંદન પાઠવું છું.

આવો આપણે સૌ મળીને કુદરત સાથે સુમેળમાં ખેતી કરી સમૃદ્ધ, સ્વસ્થ અને ટકાઉ ગુજરાતનું નિર્માણ કરીએ.

(રમેશભાઈ કટારા)

ડૉ. ટી. આર. અહલાવત

માનનીય કુલપતિશ્રી

નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી

નવસારી, ગુજરાત

પ્રસ્તાવના

આજના સમયમાં કૃષિ ક્ષેત્ર અનેક પડકારોનો સામનો કરી રહ્યું છે. જમીનની ફળદ્રુપતા, પાણી સંરક્ષણ, પર્યાવરણ સંતુલન અને ખેડૂતની આવક જેવી બાબતો અત્યંત મહત્વપૂર્ણ બની છે. આવા સંદર્ભમાં પ્રાકૃતિક ખેતી એક ટકાઉ, પર્યાવરણલક્ષી અને ખેડૂત કેન્દ્રિત માર્ગ તરીકે વિશેષ મહત્વ ધરાવે છે.

આ પુસ્તકમાં રજૂ થયેલી કુદરતી ખેતીની સાફલ્ય ગાથાઓ માત્ર અનુભવ આધારિત વર્ણન નથી, પરંતુ તે વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિ, પરંપરાગત જ્ઞાન અને પ્રાયોગિક સફળતાનો સુંદર સંગમ દર્શાવે છે. દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોએ પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવીને કેવી રીતે ખર્ચ ઘટાડ્યો, જમીનની તંદુરસ્તી સુધારી અને ગુણવત્તાયુક્ત ઉત્પાદન પ્રાપ્ત કર્યું, જેના જીવંત ઉદાહરણો આ પુસ્તકને વિશેષ મૂલ્યવાન બનાવે છે.

આ પુસ્તક ખેડૂત ભાઈઓ-બહેનો, સંશોધકો, વિદ્યાર્થીઓ, વિસ્તરણ કાર્યકરો તથા નીતિનિર્ધારકો માટે પ્રેરણાસ્ત્રોત સાબિત થશે અને પ્રાકૃતિક ખેતીના વ્યાપને વિસ્તૃત કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવશે. આ મહત્વપૂર્ણ પ્રયત્ન માટે લેખક/સંપાદક મંડળને હાર્દિક અભિનંદન પાઠવું છું અને પુસ્તકને વિશાળ સફળતા મળે તેવી શુભકામનાઓ પાઠવું છું.

જય જવાન, જય કિસાન, જય વિજ્ઞાન.

(ટી. આર. અહલાવત)

ડૉ. એચ. આર. શર્મા

વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામકશ્રી
નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી
નવસારી, ગુજરાત

પ્રસ્તાવના

કૃષિ ક્ષેત્રમાં ટકાઉ વિકાસ માટે પ્રાકૃતિક ખેતીનું મહત્વ સતત વધતું જાય છે. પ્રાકૃતિક ખેતી પદ્ધતિ ખેડૂતોને ઓછા ખર્ચે વધુ ઉત્પાદન, જમીનની તંદુરસ્તી જાળવવા તેમજ પર્યાવરણ સંરક્ષણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવવાની તક આપે છે. નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી દ્વારા પ્રાકૃતિક ખેતીના પ્રચાર અને પ્રસાર માટે સતત પ્રયાસો કરવામાં આવી રહ્યા છે.

વિસ્તરણ શિક્ષણનો મુખ્ય હેતુ સંશોધન આધારિત કૃષિ અને સલગ્ન વિષયોને લગતી તાંત્રિકતા અને જ્ઞાનને ખેડૂતો સુધી સરળ અને વ્યવહારુ રીતે પહોંચાડવાનો છે. આ હેતુ ને સાર્થક કરવા વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામકશ્રી ની કચેરી અંતર્ગત કાર્યરત કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્રો ખાતે પ્રાકૃતિક ખેતીના મોડેલો બનાવી તેમજ તેમના કાર્યવિસ્તારમાં આવેલ ગામોમાં પ્રાકૃતિક ખેતીનો બહોળો પ્રચાર અને પ્રસાર કરવામાં આવે છે. જેના પરિણામ સ્વરૂપે જવલંત સફળતા મેળવેલ ખેડૂતોની સફળ ગાથા આ પુસ્તક માં ખુબજ સરળ ભાષામાં વર્ણવવામાં આવેલ છે.

આ પુસ્તકમાં ખેડૂતોએ પોતાના દ્વારા વર્ણવેલા જાત અનુભવો પ્રાકૃતિક ખેતીના વિવિધ પાસાઓને સરળ ભાષામાં સમજાવવામાં આવ્યા છે, જે અન્ય ખેડૂત ભાઈઓ-બહેનો માટે પ્રેરણાદાયી તેમજ પોતાના ખેતરોમાં સરળતાથી અપનાવી શકાય તેવા છે.

આ ઉપયોગી અને સમયોચિત પ્રકાશન બદલ લેખકશ્રીઓને અભિનંદન પાઠવું છું તથા આશા રાખું છું કે આ પુસ્તક પ્રાકૃતિક ખેતીના વ્યાપક વધારવામાં સહાયક બનશે.

(એચ. આર. શર્મા)

અનુક્રમણિકા

સફળગાથા નં.	વિષય	પાના નં.
૧	પ્રાકૃતિક ખેતી થકી મહિલા ઉદ્યોગ સાહસિકતાનું ઉત્તમ ઉદાહરણ	૧
૨	કેળની પ્રાકૃતિક ખેતીની સફળ વાર્તા	૫
૩	મગની પ્રાકૃતિક ખેતી	૭
૪	શાકભાજી પાકોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી	૯
૫	કમલમની પ્રાકૃતિક ખેતી	૧૧
૬	ફૂલ પાકોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી	૧૩
૭	લીંબુની પ્રાકૃતિક ખેતી અને મૂલ્ય વર્ધન	૧૫
૮	મગની પ્રાકૃતિક ખેતી	૧૯
૯	ઉનાળુ મગની પ્રાકૃતિક ખેતી	૨૧
૧૦	શાકભાજી પાકોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી	૨૩
૧૧	ડાંગરની પ્રાકૃતિક ખેતી	૨૫
૧૨	ચીકુ અને શાકભાજી પાકોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી	૨૮
૧૩	પ્રાકૃતિક ખેતીના સફળ ખેડૂત	૩૦
૧૪	પ્રાકૃતિક ખેતી - એક સફળ વ્યવસાય	૩૨
૧૫	કેળની પ્રાકૃતિક ખેતી	૩૬
૧૬	શેરડી અને શાકભાજીમાં પ્રાકૃતિક ખેતી	૩૮
૧૭	શાકભાજીની પ્રાકૃતિક ખેતી	૪૦
૧૮	કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી ખાતેનાં પ્રાકૃતિક કૃષિ મોડલ નિદર્શન ફાર્મસ	૪૩

સફળગાથા - ૧

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

અરવિંદાબેન અજિતભાઈ ગામીત

સરનામું

મંદિર ફળિયા, ગામ: સિંગપુર,

તા.: સોનગઢ, જિ. તાપી

અભ્યાસ

૯ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૭૯૮૪૪૫૫૧૯૧

ઉંમર

૪૬ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૨ હેક્ટર

ખેતી પાક

શાકભાજી પાકો (મિશ્ર પાકો) :

દૂધી, કારેલા, કાકડી, ડુંગળી, ગાજર,
મૂળા, પાલક, રીંગણ, ટામેટા, ચોળી,
મેથી, બીટ, કોબીજ, ફલાવર, બ્રોકોલી

શ્રીમતી અરવિંદાબેનને પ્રાકૃતિક ખેતીમાં અમૂલ્ય યોગદાન બદલ માન. રાજ્યપાલશ્રી આચાર્ય દેવવ્રત અને માન. મુખ્યમંત્રી શ્રી ભૂપેન્દ્ર પટેલ તરફથી પ્રશંસા પ્રાપ્ત થઈ

પ્રાકૃતિક ખેતી યકી મહિલા ઉદ્યોગ સાહસિકતાનું ઉત્તમ ઉદાહરણ

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

તાપી જિલ્લામાં, ખેડૂતો મુખ્યત્વે ડાંગર અને શાકભાજીના પાકો જેવા કે ભીંડા, રીંગણ, મરચાં, ટામેટા અને કાકડી વ્યાવસાયિક ધોરણે ઉગાડે છે. વધુ ઉત્પાદન મેળવવા માટે, ખેડૂતો રૂઢિગત કૃષિ પદ્ધતિઓ અને જોખમી રાસાયણિક ખાતરોનો ઉપયોગ કરે છે. જે જમીન, પર્યાવરણ અને માનવ સ્વાસ્થ્ય પર પ્રતિકૂળ અસર કરે છે. જેથી, આરોગ્યને લગતી સમસ્યાઓ ઘટાડવા માટે, પ્રાકૃતિક ખેતી આજકાલ સૌથી મહત્વપૂર્ણ બાબત બની ગઈ છે. ફળપાકો આપણા રોજિંદા આહારનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. શ્રીમતી અરવિંદાબેન એક મહેનતુ, નવીન અને અગ્રણી ખેડૂત મહિલા છે. તેમણે પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કરવાનો નિર્ણય કર્યો પરંતુ તાંત્રિક માર્ગદર્શન નો અભાવ હતો.

અમલીકરણ

વર્ષ ૨૦૧૯ માં, સોનગઢ તાલુકાના સિંગપુર ગામની ખેડૂત મહિલાઓ સખી મંડળમાં જોડાઈ અને મિશન મંગલમયોજના હેઠળ બચત અને

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, ન. કુ. યુ. તાપી ખાતે બજાર વ્યવસ્થાપનની તાલીમમાં ભાગ લીધેલ

આંતરિક ધિરાણ પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી. આ સમયગાળા દરમિયાન, અરવિંદાબેન એ. ગામીત એ કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર-તાપી અને આત્મા-તાપી દ્વારા સંયુક્ત રીતે આયોજિત પ્રાકૃતિક ખેતી, તેમજ મૂલ્યવર્ધિત ઉત્પાદનો દ્વારા ઉદ્યોગસાહસિકતા વિકાસ, બજાર વ્યવસ્થાપન, આદર્શ પશુપાલન જેવા વિવિધ વિષયો પર તાલીમ કાર્યક્રમોમાં ભાગ લીધો. તેમણે કેવીકે-તાપી, આત્મા-તાપી અને આગાખાન સંસ્થા દ્વારા આયોજિત પ્રેરણા પ્રવાસ દરમિયાન પ્રાકૃતિક ખેતીના વિવિધ મોડેલ ફાર્મની મુલાકાત લીધી હતી. કેવીકે-તાપીના માર્ગદર્શન હેઠળ તેમણે ગાય આધારિત ખેતી શરૂ કરી અને પ્રાકૃતિક ખેતીનું મોડેલ ફાર્મ વિકસાવ્યું છે. અરવિંદાબેન પ્રાકૃતિક ખેતીના જુદા જુદા ઘટકોનું ઉત્પાદન કરે છે. કેવિકે ખાતે વ્યાવસાયિક તાલીમમાં ભાગ લીધા પછી, તેમણે આવક વધારવા માટે વિવિધ પ્રકારના મસાલા અને પૌષ્ટિક નાગલીના લાડુ બનાવવાનું શરૂ કર્યું છે.

પરિણામ

શ્રીમતી અરવિંદાબેન એ મોડેલ ફાર્મમાં મિશ્રપાકો સાથે પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કરી. તેમણે કાળા ચોખા, દૂધી, કારેલા, કાકડી, ડુંગળી, ગાજર, મૂળા, પાલક, રીંગણ, ટામેટા, ચોળા, મેથી, બીટ, કોબી, કોબીજ, દૂધી, બ્રોકોલી

ઉગાડ્યા. ૨૦૨૦-૨૧ થી ૨૦૨૩-૨૪ દરમિયાન, શ્રીમતી અરવિંદાબેન એ મિશ્ર ખેતી પાકો અને મોડેલ ફાર્મના ઉત્પાદનો વેચીને ₹ ૧૫૭૮૦૦/-ની આવક મેળવી છે. વધુમાં, તેમણે કેવીકે-તાપી ખાતે વ્યવસાયલક્ષી તાલીમ મેળવી નાગલી અને જુવારના લાડુ તથા વિવિધ મસાલા બનાવી વેચાણ કરવાની શરૂઆત કરી છે.

અસર

કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, તાપીના ટેકનિકલ માર્ગદર્શન અને આત્મા-તાપીના સહયોગ અને પ્રયાસો થકી શ્રીમતી અરવિંદાબેન એ પ્રાકૃતિક ખેતીમાં પ્રગતિશીલ ખેડૂત મહિલા અને ઉદ્યોગસાહસિક બનવા તરફ નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી. તેમણે સ્થાનિક હાટ બજારમાં પ્રાકૃતિક ખેતીના ઉત્પાદનો વેચવાનું શરૂ કર્યું અને પછી ગુજરાતમાં પ્રાકૃતિક ખેતી માટે પ્રથમ મહિલા સંચાલિત FPO રજીસ્ટર કરાવ્યું. તેમણે પ્રાકૃતિક ખેતી માટે પ્રાકૃતિક ખેતીના ઘટકો જેમકે ઘનજીવામૃત, જીવામૃત, અગ્નિચ, બ્રહ્માચ તૈયાર કરવાનું અને વેચવાનું પણ શરૂ કરી રહ્યા છે. તેઓ તાપી જિલ્લાના પ્રાકૃતિક ખેતી કરતા ખેડૂતો અને ખેડૂત મહિલાઓમાં આદર્શ ઉદાહરણ પૂરું પાડી રહ્યા છે. પ્રાકૃતિક ખેતીમાં ઉત્તમ યોગદાન બદલ તેમને માનનીય મુખ્યમંત્રી શ્રી ભૂપેન્દ્ર પટેલ અને માનનીય રાજ્યપાલ શ્રી આચાર્ય દેવવ્રત તરફથી પ્રશંસા પ્રમાણપત્ર પ્રાપ્ત થયું છે.

કેવિકે-તાપીના વૈજ્ઞાનિકોની મુલાકાત

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

અ. નુ.	વર્ષ	પાકોની વિગત	ઉત્પાદન	ખર્ચ (₹)	કુલ આવક	ચોખ્ખો નફો	નોંધ
૧	૨૦૨૦-૨૦૨૧	શાકભાજી ૧. મરચાં ૨. કાળા ચોખા ૩. ગલગોટા ૪. મિશ્રપાકો (ડુંગળી, મેથી, પાલક, બીટ, ધાણા, કોબી, કોબીજ, રીંગણ, ટામેટા)	૧. ૬૦૦ કિલો ૨. ૨૦૦ કિલો ૩. ૨૦૦ કિલો	૧. ૬૫૦૦/- ૨. ૨૦૦૦/- ૩. ૪૦૦/-	૧. ૧૮૦૦૦ ૨. ૧૦૦૦૦ ૩. ૭૫૦૦	૧. ૧૧૫૦૦ ૨. ૮૦૦૦ ૩. ૭૧૦૦	નવેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી દરમિયાન બજારમાંથી કોઈ શાકભાજી ખરીદવામાં આવી ન હતી અને પ્રાકૃતિક ખેતી મોડેલ કાર્મમાંથી મિશ્રપાકોમાંથી પૂરતા પ્રમાણમાં શાકભાજી મેળવ્યા અને ₹ ૧૨૦૦૦/- થી વધુની બચત કરી.
૨	૨૦૨૧-૨૦૨૨	શાકભાજી ૧. ભીંડા ૨. સ્પોન્જ ગોર્ડ ૩. મિશ્રપાકો (ડુંગળી, મૂળો, ગાજર, બીટરુટ, મેથી, પાલક, રીંગણ, ટામેટા, ગાય વટાણા, કોબી, ફલાવર)	૧. ૮૦૦ કિલો ૨. ૩૨૦૦ કિલો	૧. ૧૨૦૦/- ૨. ૬૧૦૦/-	૧. ૧૬૦૦૦ ૨. ૬૪૦૦૦	૧. ૧૪૮૦૦ ૨. ૫૭૮૦૦	નવેમ્બરથી માર્ચ દરમિયાન, બજારમાંથી કોઈ શાકભાજી ખરીદવામાં આવી ન હતી અને પ્રાકૃતિક ખેતી મોડેલ કાર્મમાંથી મિશ્રપાકોમાંથી પૂરતા પ્રમાણમાં શાકભાજી મેળવ્યા અને ₹ ૧૫૦૦૦/- થી વધુની બચત કરી.
૩	૨૦૨૨-૨૦૨૩	શાકભાજી ૧. દૂધી ૨. કારેલા ૩. કાકડી ૪. મિશ્રપાકો (ડુંગળી, મૂળા, ગાજર, બીટ, મેથી, પાલક, રીંગણ, ટામેટા, ચોળી, કોબી, ફલાવર)	૧. ૧૫૦ કિલો ૨. ૨૦૦/- ૩. ૨૦૦/-	૧. ૮૨૦૦/- ૨. ૨૦૦/- ૩. ૨૦૦/-	૧. ૭૫૦૦૦ ૨. ૨૦૦/- ૩. ૨૦૦/-	૧. ૬૭૮૦૦ ૨. ૨૦૦/- ૩. ૨૦૦/-	કારેલા અને કાકડીના પાકમાં વાયરસના ઉપદ્રવને કારણે પાક નિષ્ફળ ગયો. નવેમ્બરથી માર્ચ દરમિયાન, બજારમાંથી કોઈ શાકભાજી ખરીદવામાં આવી ન હતી અને પ્રાકૃતિક ખેતી મોડેલ કાર્મમાંથી મિશ્રપાકોમાંથી પૂરતા પ્રમાણમાં શાકભાજી મેળવવા અને પ્રાકૃતિક ખેતી અને તેના ઉત્પાદનોનો પ્રચાર કરવાના હેતુથી અન્ય સંબંધીઓ અને મિત્રોને પણ આપો.
૪	૨૦૨૩-૨૦૨૪	શાકભાજી મોડેલ કાર્મ (મિશ્ર પાકો): દૂધી, દૂધી, કારેલા, ચોળી, રીંગણ, કોબી, કોબીજ, કાકડી, લસણ, ગલગોટા, ડુંગળી, મૂળા, ગાજર, બીટ, મેથી, પાલક, ટામેટા, લેમનગ્રાસ, મરચાં, મકાઈ, તુવેર, ડ્રેગન ફ્રન, યણા, અજમા, ડ્રમટિક, જેથ્રોફા, સૂર્યમુખી, કાળાલીલા યણા, બ્રોકોલી	૧. ૧૫૦૦ કિગ્રા	૭૪૭૦/-	૩૨૮૦૦/-	૨૫૩૩૦/-	હવામાનની પ્રતિકૂળ અસરોને કારણે ઉત્પાદન ઓછું થયું. નવેમ્બરથી માર્ચ દરમિયાન, બજારમાંથી કોઈ શાકભાજી ખરીદવામાં આવી ન હતી અને પ્રાકૃતિક ખેતી મોડેલ કાર્મમાંથી મિશ્રપાકોમાંથી પૂરતા પ્રમાણમાં શાકભાજી મેળવો.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

Note cam lite
 Address : Songadh, Tapi, 394670,
 Gujarat, India
 Latitude : 21.248831°
 Longitude : 73.526838°
 Altitude : 67.91 meter
 Date : 11/20/2025 11:26 AM
 Accuracy : 0.84 meter
 Note : Arvindaben Ajitbhai Gamit,
 Singpur, Songadh

કેવિકે-તાપીના વૈજ્ઞાનિકોની પ્રાકૃતિક ખેતીના શેરડીના ફાર્મની મુલાકાત

Note cam lite
 Address : Songadh, Tapi, 394670,
 Gujarat, India
 Latitude : 21.250577°
 Longitude : 73.524338°
 Altitude : 70.45 meter
 Date : 11/20/2025 10:40 AM
 Accuracy : 1.09 meter
 Note : Arvindaben Ajitbhai Gamit,
 Singpur, Songadh

કેવિકે-તાપીના વૈજ્ઞાનિકોની પ્રાકૃતિક ખેતીના મોડેલ ફાર્મની મુલાકાત

કેવિકે-તાપી ખાતે મિલેટમાં મૂલ્યવર્ધન વિષય ઉપર વ્યવસાયલક્ષી તાલીમ મેળવી

કેવિકે-તાપી ખાતે નાગલી અને જુવારના લાડુ બનાવવાની પધ્ધતિ શીખી

સફળગાથા - ૨

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

કલ્પેશકુમાર રમણભાઈ પટેલ

સરનામું

સરસ (નવાપુરા), સિદ્ધનાથ મંદિર પાસે,
તા. ઓલપાડ, જિ. સુરત, ૩૯૪૫૪૦

શિક્ષણ

એમ. એ

મોબાઈલ નં.

૯૯૨૪૩૧૯૪૯૯

ઉંમર

૩૭ વર્ષ

કુલ જમીન

૦.૮૩ હેક્ટર

ખેતી પાક

કેળ

કેળની પ્રાકૃતિક ખેતીની સફળ વાર્તા

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

પહેલા તેઓ રાસાયણિક પદ્ધતિથી કેળનું વાવેતર કરતાં હતા. તેમાં ખાતરનો ખર્ચ થતો અને બજારમાં પણ વધારે ભાવ મળતા નહોતા. ત્યારબાદ તેમણે પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા કેળનું વાવેતર શરૂ કર્યું. તેઓ પહેલા રાસાયણિક પદ્ધતિથી કેળ ની ખેતી કરતા હતા જેમાં તેઓ ફક્ત એક જ લામપાક લેતા હતા જેમાં તેમનો રાસાયણિક દવાઓ તેમજ ખાતર પાછળ ખુબજ વધારે ખર્ચ થતો હતો.

અમલીકરણ

તેમણે પ્રાકૃતિક ખેતીની બાદ શરૂઆત કર્યા બાદ એક વાવેતરમાંથી ૬ લામપાક લીધા છે જ્યારે અન્ય ખેડૂતો ફક્ત એક લામપાક લે છે. છેલ્લા ૬ વર્ષથી તેમના કેળના ખેતરમાં પ્રાકૃતિક ખેતી અને મૂલ્યવર્ધન કરી રહ્યા છે. તેમાં કેળાનો પાવડર, કેળાના અંજીર અને કેળાની વેફર્સ (૩ ફેલેવર) બનાવે છે. તેમણે ૬x૪ ફૂટ, ૬x૬ ફૂટ અને ૫x૭ ફૂટ અંતરે ઘનિષ્ઠ વાવેતર કરેલ છે. કેળાની લુંમને ગુણવત્તાયુક્ત બનાવવા માટે પ્લાસ્ટિક થેલીનો ઉપયોગ કરતા નથી પરંતુ જીવંત કેળાના પાનનો ઉપયોગ કરે છે. તેઓ કેળના પાકમાં ટપક સિંચાઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે અને ૧૮ મહિનામાં કેળના ૨ પાક લીધા છે. તેઓ પ્રાકૃતિક ખેતીના સિધ્ધાંતોનું પાલન કરે છે અને કાપેલા છોડનું કુદરતી આવરણ પણ કરે છે. તકનીકી માર્ગદર્શન માટે કેવીકેના વૈજ્ઞાનિકોએ સમયસર તેમના ખેતરની મુલાકાત લીધી હતી.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

અસર

તેઓ ૨૦૧૯ થી (છેલ્લા ૬ વર્ષથી) કેળની ખેતી પ્રાકૃતિક પદ્ધતિથી કરે છે. કેળની પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કર્યા પછી ૩૫૦ થી વધુ ખેડૂતોએ તેમના ખેતરની મુલાકાત લીધી છે.

પરિણામ

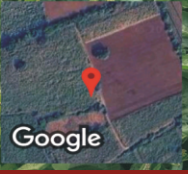
વર્ષ	વિસ્તાર (વિંધા)	કુલ ઉત્પાદન (ટન)	કુલ આવક (રૂ.)	કુલ ખર્ચ (રૂ.)	ચોખ્ખો નફો (રૂ.)
૨૦૨૧-૨૨	૦.૮૩	૬૭.૫૦	૧૩૫૦૦૦૦	૪૫૮૦૦	૧૩૦૪૧૦૦
૨૦૨૨-૨૩	૦.૮૩	૭૨.૩૦	૧૫૮૦૬૦૦	૨૮૧૦૦	૧૫૬૧૫૦૦
૨૦૨૩-૨૪	૦.૮૩	૮૭.૭૮	૧૭૫૫૮૦૦	૨૭૪૦૦	૧૭૨૮૪૦૦

નોંધ: આવકના આકાશમાં મૂલ્યવર્ધન (કેળાનો પાવડર, કેળાના અંજીર અને કેળાની વેફર્સ) ની આવક પણ સામેલ છે.

Dajipara, Gujarat, India
Dajipara, Gujarat, India
Lat 21.623291°
Long 73.276662°
26/04/24 02:55 PM GMT +05:30

સફળગાથા - 3

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

સતીષભાઈ અરવિંદભાઈ વસાવા

સરનામું

ગામ. દાજીપરા, તા.વાલિયા, ભરૂચ

શિક્ષણ

૧૦ પાસ

મોબાઈલ નં.

૯૫૭૪૫૪૯૫૯૨

ઉંમર

૩૫ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૫ હેક્ટર

ખેતી કરેલા પાક

મગ, તુવેર, શેરડી

મગની પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

વધુ પડતા રાસાયણિક ખાતર, જંતુનાશકો, નીંદણનાશકોના ઉપયોગના લીધે જમીનની ફળદ્રુપતા પર માઠી અસર સાથે ખેતી ખર્ચ વધુ થતો હતો.

અમલીકરણ

કેવીકે દ્વારા કઠોળ પાકો વિષય અંતર્ગત પ્રાકૃતિક ખેતીની તાલીમનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું જેમા મગના પાકમા જાત ગુજરાત આણંદ મગ-૮ જાતના નિદર્શન આપવામા આવ્યુ અને કેવીકે ફાર્મ

ખાતે બીજામૃત, જીવામૃત, ધનજીવામૃત અને નિમાસ્ર, અગ્નિસ્ર, બ્રહ્માસ્ર વિશે ખેડૂતોને માર્ગદર્શન પૂરું પાડવામાં આવ્યું. પ્રાકૃતિક ખેતી એક પર્યાવરણીય અને ટકાઉ કૃષિ પ્રથા અને કુદરતી સંસાધનોના ઉપયોગ પર ભાર મૂકે છે. પ્રાકૃતિક ખેતી ઓછામાં ઓછી ખેડાણ, ગાયના ગોબર, ગૌ મુત્ર અને વનસ્પતિ આધારિત દવાઓના ઉપયોગથી રોગ-જીવાતના નિયંત્રણ માટે ઉપયોગમા લેવામાં આવ્યા.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

અસર

પ્રાકૃતિક ખેતી પદ્ધતિઓ શરૂ કરવાથી ઉપજમાં વધારો થયો છે અને ઈનપુટ ખર્ચમાં ઘટાડો થાય છે, જમીનની ફળદ્રુપતામાં સુધારો થયો અને જમીનમાં સૂક્ષ્મતત્વો તેમજ જમીનમાં અણસિયાની સંખ્યામાં વધારો જોવા મળ્યો. આ ખેતી પદ્ધતિઓના ઉપયોગથી ઉપજ અને આવકમાં વધારો થયો છે.

પરિણામ

વિગત	પ્રાકૃતિક ખેતી (૦.૪૦ હે.)	રાસાયણિક ખેતી (૦.૪૦ હે.)
પાકનું નામ	મગ	મગ
ખેતી ખર્ચ (રૂ.)	૧૧,૫૦૦	૧૭,૬૦૦
ઉત્પાદન (કિવન્ટલ/હે.)	૧૧.૨	૮.૫૦
કુલ વળતર (રૂ.)	૧,૦૦,૮૦૦	૬૮,૦૦૦
ચોખ્ખુ વળતર (રૂ.)	૮૮,૩૦૦	૫૦,૪૦૦

સફળગાથા - ૪

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

મુકેશભાઈ રાયસિંગભાઈ વસાવા

સરનામું

મુ.સોલીયા, તા.દેડીયાપાડા, જી.નર્મદા

શિક્ષણ

૧૦ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૯૨૬૫૩૫૮૨૬૮

ઉંમર

૩૮ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૬ હેક્ટર

ખેતી કરેલા પાક

શાકભાજી પાકો

(રીંગણ, ટામેટા, ડુંગળી, કોબીજ)

શાકભાજી પાકોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

- ૧.૬ હેક્ટરમાં શાકભાજી પાકોની ખેતી કરે છે. પશુપાલન હેઠળ ત્રણ ગાયો છે.
- પ્રાકૃતિક ખેતી હેઠળ રીંગણ, ટામેટા, ડુંગળી, કોબીજ શાકભાજી પાકોની ખેતી કરે છે.
- ખાતરો અને જંતુનાશક દવામાં વધુ પ્રમાણમાં ખર્ચ થતો હતો.
- વર્ષોથી પરંપરાગત ખેતી કરતા હતા.

અમલીકરણ

- છેલ્લા આઠ વર્ષથી કેવીકે નર્મદાના સપર્કમાં છે. કેવીકેના વેજાનિકોએ તેમને પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યા. જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, નિમાસ્ર અને દશપર્ણી અર્ક વગેરે પ્રાકૃતિક ખેતીના ઘટકો અને વનસ્પતિજન્ય જંતુનાશક બનાવવા અને તેના ઉપયોગ વિશે તાંત્રિક માર્ગદર્શન આપ્યું.
- તેમણે શાકભાજીમાં પ્રાકૃતિક ખેતીના તમામ ઘટકોનો અભ્યાસ કર્યો ત્યારબાદ તેઓ ગાયના ગોબર અને ગૌ-મુત્ર માંથી બીજામૃત અને જીવામૃત બનાવી પોતાના શાકભાજી પાકમાં ધરૂની રોપણી સમયે બીજામૃત અને ફુલ અવસ્થાએ જીવામૃત આપે છે. રોગ-જીવાતના નિયંત્રણ માટે નિમાસ્ર અને બ્રહ્માસ્રનો ઉપયોગ કરે છે.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

અસર

- રાસાયણિક ખાતરો અને જંતુનાશક દવાઓના ખર્ચમાંથી મુક્તિ
- શાકભાજીની ગુણવત્તામાં સુધારો થવાથી સ્થાનિક કક્ષાએ બજારભાવ સારા મેળવી આત્મનિર્ભર બન્યા
- જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, નિમાસ્ર અને દશપર્ણી અર્ક પોતે ઉત્પાદિત કરી તેના વેચાણથી વધારાની આવક મેળવે છે.

પરિણામ

વિગત પાકનું નામ	પ્રાકૃતિક ખેતી શાકભાજીના પાક (ટામેટા અને ડુંગળી)	રાસાયણિક ખેતી શાકભાજીના પાક (ટામેટા અને ડુંગળી)
ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ	જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, નિમાસ્ર અને દશપર્ણીઅર્ક	રાસાયણિક દવાઓ
વિસ્તાર (હેક્ટર)	૧.૬	૧.૬
ઉત્પાદન (કિવન્ટલ)	૧૮.૨૧	૧૭.૮૨
કુલ આવક (રૂ.)	૮૫૬૦૦	૮૪૮૦૦
ખેતી ખર્ચ (રૂ.)	૧૬૬૫૦	૨૩૫૦૦
ચોખ્ખો નફો (રૂ.)	૬૮૯૫૦	૬૧૪૦૦

સફળગાથા - ૫

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

ભરતભાઈ ઓઘાભાઈ ગોઘાણી

સરનામું

સી-૫૫, સાધના સોસાયટી,
વરાછા પોલીસ સ્ટેશનની પાછળ,
સુરત, ગુજરાત- ૩૯૫૦૦૬

શિક્ષણ

૯ પાસ

મોબાઈલ નં.

૯૪૨૮૫૭૮૧૦૧

ઉંમર

૫૬

કુલ જમીન

૮ હેક્ટર

ખેતી પાક

ખેતીના પાકો: ૪.૩૨ હેક્ટર
બાગાયતી પાકો: ૩.૬૮ હેક્ટર

કમલમની પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

તેઓ પહેલા બધા ખેડૂતોની જેમ શેરડી અને ડાંગરના પાકની ખેતી કરતા હતા. તેમણે બાગાયતી પાકમાં કંઈક નવી પધ્ધતિ દાખલ કરી શેરડી કરતાં વધુ આવક મેળવવા માંગતા હતા, જે આ વિસ્તારમાં કોઈ કરી રહ્યું ન હતું. તેમણે કમલમના પાકની માહિતી મેળવી તેમાં પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા ઉત્પાદન મેળવવાનું નક્કી કર્યું.

અમલીકરણ

તેમણે કમલમ પાકની ખેતી પ્રાકૃતિક રીતે કરવાનું શરૂ કર્યું. બજારમાં ઉપલબ્ધ કમલમના ફળો કરતા પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા ઉત્પાદિત કમલમ ફળની ગુણવત્તા સારી હોવાથી રાસાયણિક ખેતીથી ઉત્પાદિત કમલમના પાક કરતાં ઘણી સફળતા મળી. સ્થાનિક પદ્ધતિમાં, ફક્ત ડાંગર અને શેરડીના પાક જ ઉગાડવામાં આવે છે. જ્યારે પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા નફો બમણો કરી શકાય છે.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

કમલમની પ્રાકૃતિક ખેતીમાં તેઓ તમામઆયામોનો ચુસ્તપણે અમલ કરે છે. તકનીકી માર્ગદર્શન માટે કેવીકેના વૈજ્ઞાનિકોએ સમયસર તેમના ખેતરની મુલાકાત લીધી હતી.

અસર

કમલમ ફળની પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કર્યા પછી ૫૦૦ થી વધુ ખેડૂતોએ તેમના ખેતરની મુલાકાત લીધી છે. પાંચ ખેડૂતોએ તેમની પાસેથી રોપા લઈને કમલમની પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કરી છે.

પરિણામ

વર્ષ	વિસ્તાર (વિંધા)	કુલ ઉત્પાદન (ટન)	કુલ આવક (રૂ.)	કુલ ખર્ચ (રૂ.)	ચોખ્ખો નફો (રૂ.)
૨૦૨૧-૨૨	૦.૮૩	૧૨.૦૦	૨૧૬૦૦૦૦	૭૨૦૦૦૦	૧૪૪૦૦૦૦
૨૦૨૨-૨૩	૧.૬૮	૧૮.૦૦	૨૮૮૦૦૦૦	૧૦૨૮૦૦૦	૧૮૫૨૦૦૦
૨૦૨૩-૨૪	૩.૬૮	૨૪.૦૦	૩૩૬૦૦૦૦	૧૨૮૦૦૦૦	૨૦૭૦૦૦૦
૨૦૨૪-૨૫	૩.૬૮	૪૦.૦૦	૪૨૦૦૦૦૦	૧૫૦૨૦૦૦	૨૬૯૮૦૦૦
૨૦૨૫-૨૬	૩.૬૮	૪૭.૦૦	૫૨૦૦૦૦૦	૧૮૦૦૦૦૦	૩૪૦૦૦૦૦

લીલીના પાકમાં ઈયળ નિયંત્રણ માટે ૨% ગૌમૂત્ર + નિમાસ છંટકાવ

નામ

રોહિનકુમાર મોહનભાઈ પટેલ

સરનામું

ગામ : બુટલાવ, તાલુકો : નવસારી,

જિલ્લો : નવસારી

શિક્ષણ

૧૨ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૯૪૨૮૦૧૩૯૩૮

ઉંમર

૩૪ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૪૪ હેક્ટર

ખેતી પાક

ફૂલ પાક (લીલી),

કેરી અને શાકભાજી પાકો

ફૂલ પાકોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

- ૧૦ વર્ષ કરતાં વધુ સમયથી પાકોમાં રોગ જીવાતના નિયંત્રણ તેમજ પાક ઉત્પાદનમાં વધારો કરવા માટે રાસાયણિક ખાતર તેમજ વિવિધ જંતુનાશકોનો ઉપયોગ કરતા હતા, જેના પરિણામે ખેતીનો ખર્ચ વધતો જતો હતો જેની સામે જે ઉપજ મળવી જોઈએ તે પ્રમાણમાં ઉપજ માં વધારો જોવા મળતો ન હતો.

અમલીકરણ

- કેવિકે, નવસારીના માર્ગદર્શન હેઠળ તેમણે રાજ્યની અંદર અને બહાર પ્રાકૃતિક ખેતીની વિવિધ તાલીમોમાં હાજરી આપવાનું શરૂ કર્યું.
- તાલીમના આધારે તેમણે કેવિકે, નવસારીના સમર્થનથી પ્રાકૃતિક ખેતીના આયામો અપનાવી મુખ્ય પાક તરીકે લીલી (ફૂલનો પાક) અને શાકભાજી પાકોનું વાવેતર કરે છે.
- મુખ્ય પાકની વચ્ચે તેઓ વિવિધ આંતર-પાકો, વિવિધ પ્રકારના પાંદડાવાળા શાકભાજી અને ઔષધિય પાકો જેવા કે કુદીનો, લીંબુનો છોડ, સતાવરી, શંખ-પુષ્પી વગેરે ઉગાડે છે.
- દર મહિને બે વાર જીવામૃતનો સ્પ્રે અને ઘનજીવામૃતનો ઉપયોગ કરીને ટેકનોલોજીનો અમલ કરેલ છે.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

અસર

- પ્રાકૃતિક ખેતી થકી જમીનની ગુણવત્તામાં સુધારો થયો છે.
- જેના લીધે ફૂલછોડનો વિકાસ સારો થાય છે.
- ગામ અને આસપાસના ગામના ૨૫ થી વધુ ખેડૂત પરિવારોએ આ પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવી છે.

પરિણામ

વિગત	પ્રાકૃતિક ખેતી	રાસાયણિક ખેતી
પાકનું નામ	ફૂલ પાક (લીલી), કેરી અને શાકભાજી પાકો	ફૂલ પાક (લીલી), કેરી અને શાકભાજી પાકો
ટેકોલોજીનો ઉપયોગ	જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, નિમાસ્ર અને દશપર્ણી અર્ક	રાસાયણિક ખાતરો તેમજ દવાઓ
વિસ્તાર(હેક્ટર)	૧.૪૪	૧.૪૪
લીલી-ઉત્પાદન (ફૂલ પાક) હેક્ટર	૩.૫ લાખ કળી	૩.૨૦ લાખ કળી
લીલીની આવક (રૂ.)	૭,૦૦,૦૦૦	૬,૪૦,૦૦૦
કેરી અને શાકભાજી પાકોની આવક (રૂ.)	૩૦,૦૦૦ + ૧૫,૦૦૦	૨૫,૦૦૦ + ૧૨,૦૦૦
કુલ આવક (રૂ.)	૭,૪૫,૦૦૦	૬,૭૭,૦૦૦
ખેતી ખર્ચ (રૂ.)	૨,૮૦,૦૦૦	૨,૪૦,૦૦૦
ચોખ્ખો નફો(રૂ.)	૪,૬૫,૦૦૦	૪,૩૭,૦૦૦

જીવામૃતની બનાવટ

કેવકે-તાપીના વૈજ્ઞાનિકોની પ્રાકૃતિક ખેતીના મોડલ ફાર્મની મુલાકાત

સફળગાથા - ૭

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

પ્રતિકકુમાર મહેશભાઈ ચૌધરી

સરનામું

ગામ: ખેડકુવા દૂર, તા. વ્યારા, જી. તાપી

અભ્યાસ

બી.ઈ. કમ્પ્યુટર

મોબાઈલ નંબર

૯૮૨૫૭૬૮૫૬૯

ઉંમર

૩૯

કુલ જમીન

૦.૫૦ હેક્ટર

ખેતી પાકો

લીંબુ અને

અન્ય શાકભાજી

લીંબુની પ્રાકૃતિક ખેતી અને મૂલ્ય વર્ધન

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

તાપી જિલ્લામાં ખેડૂતો દ્વારા મુખ્યત્વે શાકભાજી પાકો જેવાં કે ભીંડા, રીંગણ, મરચાં, ટામેટાં અને વેલાવાળા શાકભાજીની વ્યાપારિક ધોરણે ખેતી કરવામાં આવે છે. આપણા રોજિંદા આહારમાં ફળપાકો અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. પરંતુ તાપી જિલ્લામાં ફળપાકોની ખેતી ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે. આ સાથે વધતાં રાસાયણિક ખાતરો અને જંતુનાશક દવાઓનાં ઉપયોગને કારણે જમીન, પર્યાવરણ અને માનવ સ્વાસ્થ્ય ઉપર થતી હાનિકારક અસરથી બચવા માટે સજીવ ખેતી કરવી મહત્વની બની જાય છે. સીડલેસ લેમન સાઈટ્રસ કુળ ધરાવતી લીંબુની એક જાત છે. સમગ્ર વિશ્વમાં તેનો ઉપયોગ લીંબુ રસ માટે તેમજ પ્રોસેસીંગ તરીકે કરવામાં આવે છે. પ્રતિકભાઈ મહેનતુ તેમજ પ્રગતિશીલ ખેડૂત છે. તેમણે માર્ચ, ૨૦૧૯માં સીડલેસ લેમનની ખેતી કરવાનું શરૂ કર્યું. પ્રાકૃતિક ખેતીમાં ઉપયોગમાં લેવાતી ખેતીની વિવિધ પધ્ધતિઓ, ખાતર વ્યવસ્થાપન તેમજ પાક સંરક્ષણ માટેનાં પગલાં સંબંધિત સમસ્યાઓ અનુભવતા હતા.

બીજ વગરના લીંબુનું ઉત્પાદન

અમલીકરણ

પ્રતિકભાઈએ કેવિકે તાપી ખાતે પ્રાકૃતિક ખેતી ઉપર ૪-દિવસીય તાલીમ (૨૦૧૯-૨૦) માં હાજરી આપી હતી. કેવિકે-તાપીના વૈજ્ઞાનિકો પાસેથી પાક સંરક્ષણ અને પોષક તત્વો વ્યવસ્થાપન જેવા વિષયો ઉપર સતત તકનિકી માર્ગદર્શન મેળવ્યું હતું. નર્સરી મેનેજમેન્ટ અને બાગાયતી પાક ખેતી તાલીમમાં ભાગ લીધો હતો. કેવિકે દ્વારા પ્રેરણા પ્રવાસ અને નિયમિત માર્ગદર્શનથી તેમની ખેતી પદ્ધતિઓને સુધારવામાં મદદ મળી હતી અને ત્યારબાદ તેમણે પ્રાકૃતિક ખેતી કરવાની શરૂઆત કરી.

ઉદ્યોગ સાહસિકતા મોડલ

- મુખ્ય પાક: બીજ વિનાનો લીંબુનો બાગ (૦.૪૦ હેક્ટર).
- આંતરપાક : શાકભાજી (રીંગણ, ટામેટા, મરચાં, કોબીજ, કોબીજ, બ્રોકોલી, પાલક) અને ખેતરના પાકો (ડાંગર, ચણા, લીલા ચણા).
- પ્રાકૃતિક ઘટકો : ખેતરમાં જીવામૃત, દશપર્ણી અર્ક, બ્રહ્માસ્ત્ર અને નિમાસ્ત્ર બનાવીને ઉપયોગ કરે છે.

- મૂલ્ય વર્ધન : લીંબુનું અથાણું અને સ્કવોશ બનાવે છે, જે સ્થાનિક બજારો અને વિવિધ મેળાઓમાં વેચાણ કરે છે.
- બજાર વ્યવસ્થાપન: જિલ્લા વહીવટીતંત્ર દ્વારા ફાળવવામાં આવેલા જિલ્લા સેવા સદન સ્ટોલ પર અને વ્યારા શહેરમાં સોસાયલ મીડિયા અને સીધા સંપર્ક થકી ગ્રાહકોને સીધુ વેચાણ થાય છે. કેવિકે-તાપીના સહયોગથી તેમણે પોતાની વેબસાઇટ (www.sitaram.co.in) વિકસાવી ઓનલાઇન મધ્યમથી પણ પોતાના ઉત્પાદનોનું વેચાણ કરે છે.

પરિણામ

શ્રી પ્રતિકભાઈએ પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા બીજ વિનાના લીંબુ ઉગાડવાની પહેલ કરી છે. બીજ વિનાના લીંબુની ખેતી માટે તેમણે વર્ષ ૨૦૧૯ માં રૂ. ૬૦,૫૦૦/- નું રોકાણ કર્યું હતું. બીજ વિનાના લીંબુનું વાવેતર કર્યા પછી, તેમણે જાન્યુઆરી, ૨૦૨૦ માં લીંબુની લણણી શરૂ કરી. તેમને વર્ષ ૨૦૨૦, ૨૦૨૧ અને ૨૦૨૨ માં અનુક્રમે કુલ ૬૦૦, ૧૨૦૦ અને ૧૮૦૦ કિલો બીજ વિનાના લીંબુનું ઉત્પાદન મેળવ્યું હતું, જે બીજ વિનાના લીંબુમાંથી,

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

તેમણે કુલ ૧૦૦, ૨૫૦ અને ૩૫૦ કિલો બીજ વિનાના લીંબુના અથાણા તૈયાર કર્યા હતા. તેમને ઉત્પાદનોના વેચાણ માટે રૂ. ૩૫/કિલો બીજ વિનાના લીંબુ અને રૂ. ૩૫૦/કિલો લીંબુના અથાણાનો બજાર ભાવ મળ્યો. વાવેતર ખર્ચ, ઉત્પાદન અને આવક અંગેની વર્ષવાર વિગતવાર માહિતી નીચે આપેલા કોષ્ટકમાં આપેલ છે.

અસર

કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, તાપીનાં ટેકનીકલ માર્ગદર્શન થકી તેમણે પ્રગતિશીલ ખેડૂત અને ઉદ્યોગ સાહસિક બનવાની દિશામાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી. પ્રતિકભાઈ એ સીડલેસ લેમનની સજીવખેતી સાથે આંતરપાક તરીકે જુદાં-જુદાં બાગાયતી પાકો જેવા કે રીંગણ, ટામેટા, મરચાં, ફલાવર, કોબીજ, બ્રોકોલી, હળદર વગેરે

ઉગાડીને વધુ આવક મેળવી. તેમના પરિવારનાં સહયોગથી તેમણે લીંબુનાં ઉત્પાદનમાંથી મૂલ્યવર્ધિત પ્રોડક્ટ બનાવવાનું શરૂ કર્યું. આથી તેમને ખેત ઉપજનાં ડાયરેક્ટ બજારભાવ કરતાં મૂલ્યવર્ધિત પ્રોડક્ટનાં સારા બજારભાવ મળી રહ્યાં. તાપી જિલ્લાના ઓર્ગેનિક ઉત્પાદકો માટે પ્રતિકભાઈ એ એક આદર્શ ઓર્ગેનિક પ્રોઅર્સનું ઉદાહરણ છે.

ખેડૂતના પ્રતિભાવ

૧. ખેત પેદાશનાં મૂલ્યવર્ધન થકી સારો બજારભાવ મળ્યો
૨. આંતરપાક થકી વધારાની આવક મળી
૩. સજીવ ખેતી અપનાવવાથી સારો બજારભાવ મળ્યો

પ્રાકૃતિક ખેતીમાં સીડલેસ લેમન (બીજ વગરના લીંબુ) થકી ઉત્પાદન-આવક

	૨૦૧૯	૨૦૨૦	૨૦૨૧	૨૦૨૨	૨૦૨૩	૨૦૨૪
કુલ ઉત્પાદન (કિ.ગ્રા.)						
સીડલેસ લેમન (કિ.ગ્રા.)	-	૬૦૦	૧૨૦૦	૧૮૦૦	૪૦૦૦	૪૪૦૦
અથાણું (કિ.ગ્રા.)	-	૧૦૦	૨૫૦	૩૫૦	૩૦૦	૩૦૦
કુલ ખર્ચ (₹)	૬૦૫૦૦	૨૪૬૦૦	૩૧૬૦૦	૨૬૮૦૦	૨૭૦૨૩	૫૭૯૨૪
કુલ આવક (₹)	-	૫૬૦૦૦	૧૨૮૫૦૦	૧૮૫૫૦૦	૨૮૫૦૦૦	૩૨૫૦૦૦
ચોખ્ખો નફો (₹)	-	૩૧૪૦૦	૯૭૯૦૦	૧૫૮૭૦૦	૨૫૭૯૭૭	૨૬૭૦૭૬

વર્ષ ૨૦૧૯ થી ૨૦૨૨

સીડલેસ લેમન: ૩૬૦૦ (કિ.ગ્રા.) x
₹ ૩૫ = ₹ ૧૨૬૦૦૦/-
અથાણું: ૭૦૦ (કિ.ગ્રા.) x
₹ ૩૫૦ = ₹ ૨૪૫૦૦૦/-

વર્ષ ૨૦૨૩

સીડલેસ લેમન: ૪૦૦૦ (કિ.ગ્રા.) x
₹ ૪૫ = ₹ ૧૮૦૦૦૦/-
અથાણું: ૩૦૦ (કિ.ગ્રા.) x
₹ ૩૫૦ = ₹ ૧૦૫૦૦૦/-

વર્ષ ૨૦૨૪

સીડલેસ લેમન: ૪૪૦૦ (કિ.ગ્રા.) x
₹ ૫૦ = ₹ ૨૨૦૦૦૦/-
અથાણું: ૩૦૦ (કિ.ગ્રા.) x
₹ ૩૫૦ = ₹ ૧૦૫૦૦૦/-

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

સીડલેસ લેમન (બીજ વગરના લીંબુ) માં ખેતીનો ખર્ચ

ક્રમ	ઘટક	ખર્ચ (₹)					
		૨૦૧૯	૨૦૨૦	૨૦૨૧	૨૦૨૨	૨૦૨૩	૨૦૨૪
૧	જમીન તૈયાર કરવાનો ખર્ચ	૮૫૦૦	૪૦૦૦	૬૦૦૦	૫૦૦	૧૪૦૦	૮૦૦
૨	રોપા તેમજ વાવણીનો ખર્ચ	૩૦૦૦૦	૨૦૦૦	૨૦૦૦	૧૨૦૦	૮૦૦	૧૫૬૦૦
૩	ખાતર બનાવવાનો ખર્ચ	૭૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૫૦૦	૧૮૦૦	૪૫૦૦
૪	પિયતનો ખર્ચ	૬૦૦૦	૬૦૦૦	૬૦૦૦	૨૦૦૦	૩૦૦૦	૫૦૦૦
૫	આંતરખેડનો ખર્ચ	૪૦૦૦	૪૦૦૦	૭૦૦૦	૪૮૦૦	૮૦૦૦	૧૨૦૦૦
૬	કાપણીનો ખર્ચ	---	૩૬૦૦	૩૬૦૦	૪૮૦૦	૪૦૦૦	૮૦૦૦
૭	અન્ય ખર્ચ	૫૦૦૦	૪૦૦૦	૬૦૦૦	૧૨૦૦૦	૬૦૦૦	૧૦૦૦૦
	કુલ ખર્ચ	૬૦૫૦૦	૨૪૬૦૦	૩૧૬૦૦	૨૬૮૦૦	૨૭૦૨૩	૫૭૯૨૪

જીવામૃત આપવાનો ઓટોમેટેડ એકમ

બીજ વગરના લીંબુ પ્રક્રિયા માટે ડ્રાયર

મગનો પાક

સફળગાથા - ૮

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

મગનભાઈ કાળુભાઈ ગાયકવાડ

સરનામું

ચિયોડ, વઘઈ, ડાંગ

શિક્ષણ

૧૦ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૮૧૫૪૮૦૨૬૯૦

ઉંમર

૫૫ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૩૯ હેક્ટર

ખેતી પાક

મગ

મગની પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

પહેલાં મગનભાઈ પોતાના પૂર્વજોથી મળેલી રૂઢિગત ખેતી પધ્ધતિઓનું અનુસરણ કરતા હતા. ખેતીમાં કોઈ વૈજ્ઞાનિક માર્ગદર્શન વગર તેમજ લાઈન પધ્ધતિ વગર વાવેતર કરવામાં આવતું હતું. પરિણામે પાકનું ઉત્પાદન અનિશ્ચિત અને ઓછું રહેતું હતું. ખેડૂતો મુખ્યત્વે સ્થાનિક જાતના ડાંગર અને નાગલીની ખેતી કરતા હતા, પરંતુ યોગ્ય ખેતી પધ્ધતિઓના અભાવને કારણે નિર્ધારિત ઉત્પાદન મળતું ન હોતું. ઉપરાંત, વેચાણ વ્યવસ્થા અંગે પૂરતી જાણકારીના અભાવે ખેડૂતોને તેમના ઉત્પાદનોના યોગ્ય ભાવ મળતા નહોતા.

જીવામૃતની બનાવટ

અમલીકરણ

કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, વઘઈ દ્વારા ડાંગ જિલ્લામાં પ્રાકૃતિક ખેતીને લગતી વિવિધ તાલીમોનું નિયમિત આયોજન કરવામાં આવે છે. મગનભાઈએ પ્રાકૃતિક ખેતી અંગે કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર દ્વારા હાથ ધરાતા પ્રયત્નોની માહિતી

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

મેળવી અને પ્રાકૃતિક ખેતીના વિવિધ આયામો વિશે વિસ્તૃત જાણકારી એકત્રિત કરી. વિવિધ પાકોની પ્રાકૃતિક ખેતી માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન મેળવવાના હેતુથી તેમણે કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્રની નિયમિત મુલાકાત લેવાનું શરૂ કર્યું.

પ્રાકૃતિક ખેતી પ્રત્યે મગનભાઈનો ઊંડો રસ અને ઉત્સાહ જોઈને કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્રના વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા તેમને પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવવા માટે વિગતવાર માર્ગદર્શન પૂરું પાડવામાં આવ્યું. પ્રાકૃતિક ખેતી હેઠળ કઠોળ પાક (મગ) ની ખેતી કરવા અંગે પણ સલાહ આપવામાં આવી.

મગનભાઈ પાસે દેશી ગાયો હોવાથી, ગૌમૂત્ર અને ગોબરનો ઉપયોગ કરીને બીજામૃત, જીવામૃત તેમજ અન્ય પ્રાકૃતિક ઈનપુટ્સ તૈયાર કરવામાં આવ્યા. તે સમયની પડકારજનક પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર દ્વારા તાલીમ કાર્યક્રમો, વૈજ્ઞાનિકોની ખેતર પર મુલાકાતો, અગ્રિમ હરોળ નિદર્શનો તેમજ અન્ય વિવિધ વિસ્તરણ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવી, જેના પરિણામો અત્યંત સકારાત્મક અને ઉત્સાહજનક રહ્યા.

- ઉનાળુ ઋતુ દરમિયાન પ્રાકૃતિક ખેતી પદ્ધતિ અપનાવી મગની સફળ ખેતી કરી.
- પાકના પોષણ વ્યવસ્થાપન માટે જીવામૃત તૈયાર કરીને તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યો.
- પ્રાકૃતિક ખેતી માટે દેશી ગાયના છાણનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

- માહિતી અને માર્ગદર્શન મેળવવા WhatsApp તથા Facebook જેવા ડિજિટલ માધ્યમોનો સક્રિય ઉપયોગ કર્યો. કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર દ્વારા આયોજિત પ્રદર્શન, વર્કશોપ અને તાલીમ કાર્યક્રમોમાં નિયમિત રીતે ભાગ લીધો.

અસર

મગનભાઈએ કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્રના માર્ગદર્શન હેઠળ પ્રાકૃતિક ખેતી પદ્ધતિ અપનાવી મગની ખેતી કરી. પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવવાથી તેમને જમીનના સ્વાસ્થ્યમાં નોંધપાત્ર સુધારો, ઉત્પાદનની ગુણવત્તામાં વધારો તેમજ ખેતી ખર્ચમાં ઘટાડો અનુભવાયો. મગનભાઈએ સ્પષ્ટ કહ્યું કે પ્રાકૃતિક ખેતીના પ્રથમવર્ષે ઉત્પાદન થોડું ઓછું થઈ શકે છે, પરંતુ ઉત્પાદનની ઊંચી ગુણવત્તાને કારણે બજારમાં વધુ ભાવ મળે છે, જેના કારણે કુલ આવકમાં વધારો થાય છે. નહીવત ખેતી ખર્ચ, ઓછા પાણીની જરૂરિયાત અને દેશી ગાય આધારિત ખેતી કરતા હોવાથી ખેતી પાકને જરૂરી બધા જ પોષક તત્વ મળી રહે છે.

મગ જાત: જી.એમ. ૬

દેશી ગાય

પરિણામ

વિગત	પ્રાકૃતિક ખેતી (૦.૪૦ હે.)	રૂઢિગત ખેતી (૦.૪૦ હે.)
પાકનું નામ	મગ	મગ
ખર્ચ (રૂ.)	૧૪,૨૦૦	૨૧,૫૦૦
ઉત્પાદન (કિવન્ટલ/હે.)	૫.૭	૬.૫
મળેલ ભાવ (રૂ./કિગ્રા)	૬૫	૬૦
કુલ આવક (રૂ.)	૩૭,૦૫૦	૩૯,૦૦૦
ચોખ્ખો નફો (રૂ.)	૨૨,૮૫૦	૧૭,૫૦૦

મગનો પાક

સફળગાથા - ૯

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

મનહરભાઈ ભાયલાલભાઈ વસાવા

સરનામું

ગામ: ઝોકલા, તાલુકો : વાલિયા

જિલ્લો: ભરૂચ

શિક્ષણ

૧૦ પાસ

મોબાઈલ નં.

૯૬૩૮૧૯૦૭૧૬

ઉંમર

૪૨ વર્ષ

કુલ જમીન

૧ હેક્ટર

ખેતી કરેલા પાક

પ્રાકૃતિક ખેતીમાં ઉનાળુ મગ,
સોયાબીન, ડાંગર અને શાકભાજી
પાકોની ખેતી કરે છે.

ઉનાળુ મગની પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

છેલ્લા ૨૦ વર્ષથી રાસાયણિક ખેતી પદ્ધતિઓમા વ્યસ્ત અને રાસાયણિક ખેતીને પ્રાધાન્ય આપ્યુ પણ તેમા ખેતી ખર્ચ વધારે હતો, જમીનની ફળદ્રુપતામાં ઘટાડો થયો અને રોગોની વધતી જતી સમસ્યાના લીધે ઉત્પાદનમા પણ ઘટાડો જોવા મળ્યો હતો.

અમલીકરણ

યાસવાડના કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર ખાતે પ્રાકૃતિક ખેતી તાલીમ કાર્યક્રમમાં હાજરી આપી હતી જ્યાં તેમણે જમીનની ફળદ્રુપતા સુધારવા પ્રાકૃતિક ખેતીના આયામોનો ઉપયોગ કરીને ખેતી ખર્ચ ઘટાડવા માટે પ્રાકૃતિક ખેતીનું મહત્વ શીખ્યા. વૈજ્ઞાનિકોના માર્ગદર્શનને અનુસરી તેમણે તેમના ખેતરે પ્રાકૃતિક ખેતીના તમામ સંસાધનો જાતે તૈયાર કરી ઉનાળુ મગમાં પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કરેલ છે.

GPS Map Camera

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

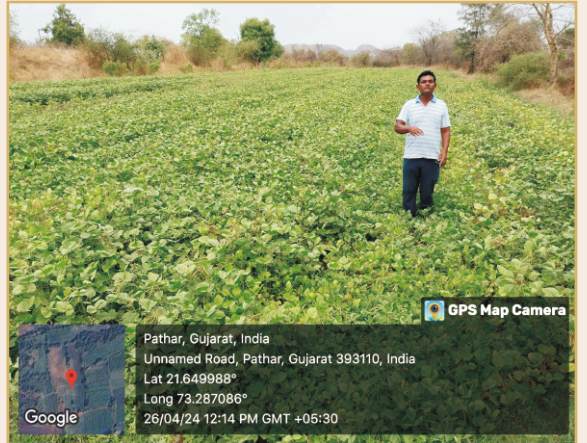
અસર

પ્રાકૃતિક ખેતી પધ્ધતિઓ શરૂ કરવાથી ઉનાળુ મગની ઉપજ અને આવકમાં વધારો થયો છે તેમજ ઈનપુટ ખર્ચમાં ઘટાડો થયો છે. જમીનની ફળદ્રુપતામાં સુધારો થયો અને જમીનમાં સૂક્ષ્મતત્વો તેમજ જમીનમા અળસિયાની સંખ્યામા વધારો જોવા મળ્યો.

પરિણામ

વિગત	પ્રાકૃતિક ખેતી (૦.૪૦ હે.)	રાસાયણિક ખેતી (૦.૪૦ હે.)
પાકનું નામ	મગ	મગ
ખેતીનો ખર્ચ (રૂ.)	૮૦૦૦	૧૭૫૦૦
ઉત્પાદન (કિંવટલ)	૫.૦	૬.૫
કુલ વળતર (રૂ.)	૫૫,૦૦૦	૫૨,૦૦૦
ચોખ્ખું વળતર (રૂ.)	૪૭,૦૦૦	૩૪,૫૦૦

મગની પાક

નામ

અમરસિંગભાઈ મીરાભાઈ વસાવા

સરનામું

મુ. બેસણા, તા.દેડીયાપાડા,

જી.નર્મદા

શિક્ષણ

૪ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૯૪૦૮૦૨૭૩૭૦

ઉંમર

૫૦ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૨૦ હેક્ટર

ખેતી પાક

શાકભાજી પાકો

(રીંગણ અને હળદર)

શાકભાજી પાકોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

- ૧.૨૦ હેક્ટરમાં શાકભાજી પાકોની ખેતી કરે છે.
- પશુપાલન હેઠળ આઠ ગાયો છે.
- રીંગણ અને હળદર જેવા શાકભાજી પાકોની ખેતી કરે છે.
- ખાતરો અને જંતુનાશક દવામાં વધુ પ્રમાણમાં ખર્ચ થતો હતો
- વર્ષોથી પરંપરાગત ખેતી કરતા હતા.

અમલીકરણ

- છેલ્લા સાત વર્ષથી કેવીકે નર્મદાના સપર્કમાં છે. કેવીકેના વૈજ્ઞાનિકોએ તેમને પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યા. જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ત્ર, અગ્નિસ્ત્ર, નિમાસ્ત્ર અને દશપર્ણીઅર્ક વગેરે પ્રાકૃતિક ખેતીના ઘટકો અને વનસ્પતિજન્ય જંતુનાશક બનાવવા અને તેના ઉપયોગ વિશે તાંત્રિક માર્ગદર્શન આપ્યું.
- તેમણે શાકભાજીમાં પ્રાકૃતિક ખેતીના તમામ ઘટકોનો અભ્યાસ કર્યો ત્યારબાદ તેઓ ગાયના ગોબર અને ગૌમુત્ર માંથી જીવામૃત બનાવી પોતાના શાકભાજી પાકમાં ધરૂની રોપણી સમયે બીજામૃત અને કુલઅવસ્થાએ જીવામૃત આપે છે. રોગ-જીવાતના નિયંત્રણ માટે નિમાસ્ત્ર અને બ્રહ્માસ્ત્રનો ઉપયોગ કરે છે.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

અસર

- રાસાયણિક ખાતરો અને જંતુનાશક ખર્ચમાથી મુક્તી
- હળદર અને રીંગણ પાકની ગુણવત્તામાં સુધારો થવાથી સ્થાનિક કક્ષાએ બજાર ભાવ સારા મળેલ છે.
- જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, નિમાસ્ર અને દશપર્ણીઅર્ક પોતે ઉત્પાદિત કરી તેના વેચાણથી વધારાની આવક મેળવે છે.
- હળદર અને રીંગણ પાકની ખેતી ટકાઉ બની.

પરિણામ

વિગત પાકનું નામ	પ્રાકૃતિક ખેતી શાકભાજીના પાક (રીંગણ અને હળદર)	રાસાયણિક ખેતી શાકભાજીના પાક (રીંગણ અને હળદર)
ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ	જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, નિમાસ્ર અને દશપર્ણીઅર્ક	રાસાયણિક દવાઓ
વિસ્તાર (હેક્ટર)	૧.૨૦	૧.૨૦
ઉત્પાદન (કિવન્ટલ)	૧૦.૩૦	૯.૮૦
કુલ આવક (રૂ.)	૭૦૮૫૦	૭૩૩૦૦
ખેતી ખર્ચ (રૂ.)	૧૪૩૫૦	૨૬૬૦૦
ચોખ્ખો નફો (રૂ.)	૫૬૫૦૦	૪૬૭૦૦

સફળગાથા - ૧૧

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

બુધ્યાભાઈ બાલુભાઈ પવાર

સરનામું

લહાનદભાસ, આહવા, ડાંગ

શિક્ષણ

૩ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૯૪૨૮૪૯૪૧૯૮

ઉંમર

૫૫ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૦૮ હેક્ટર

ખેતી પાક

ડાંગર

ડાંગરની પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

અગાઉ બુધ્યાભાઈ રૂઢિગત ખેતી કરતા હતા અને તેમાં તેઓ જંતુનાશકો, રાસાયણિક ખાતર અને અન્ય સાધનોનો ઉપયોગ કરતા હતા. આ ખેતીમાં જમીનને પણ ઘણું નુકશાન થતું અને તેની ફળદ્રુપતા પર માઠી અસર વર્તાતી હતી, જમીનમાં રહેલ ઉપયોગી સુક્ષ્મજીવાણુઓને પણ નુકશાન થતું સરવાળે જમીનની ફળદ્રુપતામાં ઘટાડો જોવા મળતો હતો. તેમણે આ પધ્ધતિમાં ખર્ચની સરખામણીએ ઓછો નફો મળ્યો જેથી એક હેક્ટર જમીનમાં પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કરી.

અમલીકરણ

તેમણે કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર દ્વારા આયોજિત તાલીમ, કૃષિ મેળા અને અન્ય વિવિધ વિસ્તરણ પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય ભાગ લીધો. કૃષિ વૈજ્ઞાનિકોએ એમના ખેતરની વારંવાર મુલાકાત લીધી. ઉપરાંત ખેતી સંબંધિત વિવિધ સમસ્યાઓ માટે તેઓ નિયમિતપણે કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર પર આવ્યા અને વોટ્સએપ તેમજ અન્ય સોશિયલ મિડિયા મારફતે સતત જોડાયેલા રહ્યા. પ્રાકૃતિક ખેતીના અમલ માટે વૈજ્ઞાનિકોની ટીમ દ્વારા તેમને માર્ગદર્શન અપાયું. તેમના ખેતર પર જઈને વિવિધ પ્રાકૃતિક ખાતરો અને રોગ-જીવાત નિયંત્રકો બનાવવા માટે માર્ગદર્શન આપ્યું.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

પ્રાકૃતિક ખેતી તાલીમ

- છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવી છે.
- પ્રાકૃતિક ખેતી હેઠળ ડાંગરની ખેતી કરી છે.
- પાકના આરોગ્ય અને રક્ષણ માટે દેશી ગાય અને વનસ્પતિ આધારિત ઉત્પાદનો જેવા કે બીજામૃત, જીવામૃત, નીમાસ્ર અને અગ્નિસ્રનો ઉપયોગ કર્યો.

અસર

પ્રાકૃતિક ખેતી પદ્ધતિ અપનાવ્યા બાદ બુધ્યાભાઈને મોંઘા ખેતી ઈનપુટ્સ પરનો ખર્ચ નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડો થયો, જેના કારણે કુલ ખેતી ખર્ચમાં ઘટાડો થયો. પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી ઉપજની ઊંચી ગુણવત્તા હોવાના કારણે બજારમાં ઉચ્ચ ભાવ મળતા હોવાથી તેમની આવકમાં વધારો થયો. ઉપરાંત, તેમના પરિવારને શુદ્ધ અને સુરક્ષિત ખોરાક પ્રાપ્ત થયો. પ્રાકૃતિક ખેતીના

પરિણામ

વિગત	પ્રાકૃતિક ખેતી (હેક્ટર)	રૂઢિગત ખેતી (હેક્ટર)
પાકનું નામ	ડાંગર (દેવલી કોલમ)	ડાંગર (બંગાળો)
ખેતી ખર્ચ (રૂ.)	૨૦૦૦૦	૨૪૫૦૦
ઉત્પાદન (કિલોગ્રામ/હે.)	૨૦.૧૫	૧૮.૫૮
કુલ આવક (રૂ.)	૬૦૪૫૦	૩૫૩૨૧
મળેલ ભાવ (રૂ.)	૩૦	૧૯
ચોખ્ખી આવક (રૂ.)	૪૦૪૫૦	૧૦૮૨૧

આધુનિક પિયત પદ્ધતિ

પરિણામે જમીનમાં ઉપયોગી સૂક્ષ્મજીવો અને અળસિયાની સંખ્યામાં વધારો જોવા મળ્યો, જેના કારણે જમીનની ફળદ્રુપતા અને ઉત્પાદક ક્ષમતામાં નોંધપાત્ર સુધારો નોંધાયો છે.

જીવાતોની ઓળખ

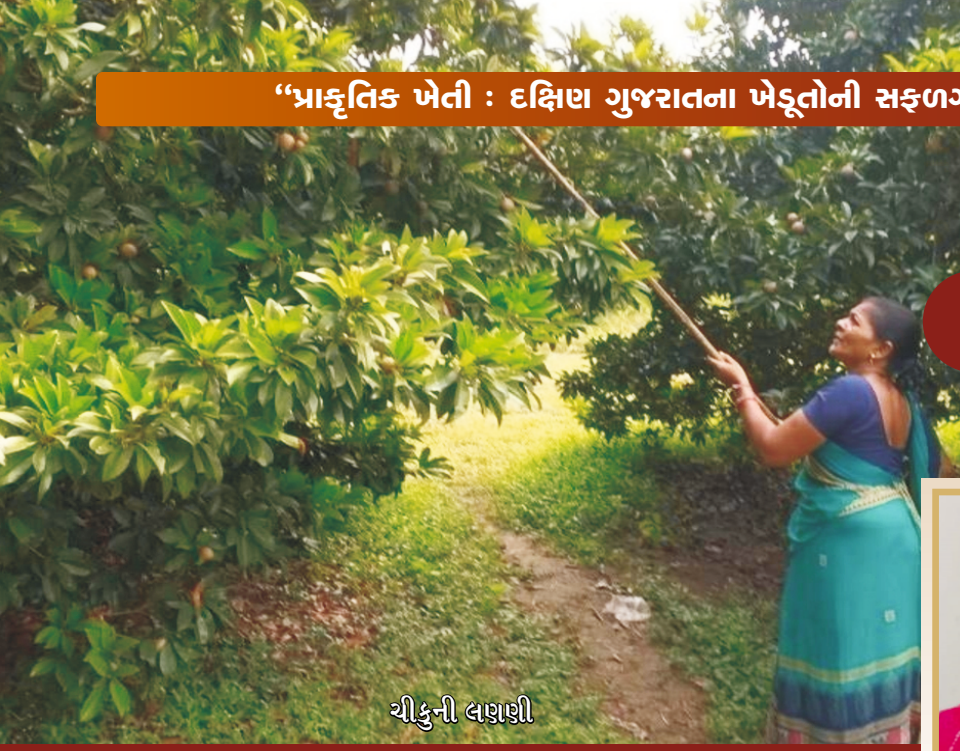
“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

જીવામૃત તૈયારી

વૈજ્ઞાનિકોની પ્રાકૃતિક ખેતરની મુલાકાત

ચીકુની લણણી

સફળગાથા - ૧૨

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

ભવનીતાબેન નવીનભાઈ પટેલ

સરનામું

ગામ : બોરીયાય, તાલુકો : નવસારી,

જિલ્લો : નવસારી

શિક્ષણ

૧૧ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૭૦૪૬૨૪૫૦૮૪

ઉંમર

૪૭ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૨ હેક્ટર

ખેતી પાક

ચીકુ અને શાકભાજી પાકો
(રીંગણ, ટીંડોળા, ભીંડા, રતાળુ)

ચીકુ અને શાકભાજી પાકોમાં પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

- પાકોમાં જીવાત અને રોગોના ઉપદ્રવને નિયંત્રિત કરવા માટે રાસાયણિક ખાતર અને વિવિધ જંતુનાશકોનો ઉપયોગ કરીને વિવિધ પાકોની ખેતી કરી છે, જેના પરિણામે ધારેલું ઉત્પાદન મળતું નથી અને ખેતીનો ખર્ચ વધી જાય છે.

ચીકુમાં આંતરપાક (શાકભાજી)

અમલીકરણ

- છેલ્લા દસ વર્ષથી કેવીકે નવસારીના સંપર્કમાં છે.
- પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા વધુ ઉત્પાદન અને ખેતી ખર્ચ ઘટાડવા માટે નવી ટેકનોલોજી અપનાવવાનું આયોજન કર્યું.
- કેવિકે, નવસારીના માર્ગદર્શન હેઠળ, રાજ્યની અંદર અને બહાર

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

પ્રાકૃતિક ખેતીની વિવિધ બેઠકોમાં હાજરી આપવાનું શરૂ કર્યું અને પ્રાકૃતિક ખેતી પદ્ધતિ અપનાવી.

- મુખ્ય પાક તરીકે ચીકુ અને શાકભાજી પાકનું વાવેતર કરેલ છે.
- મુખ્ય પાક સાથે રીંગણ, ટીંડોળા, ભીંડા, રતાળુ વગેરે જેવા વિવિધ આંતર-પાકો ઉગાડ્યા છે
- દર સિંચાઈમાં જીવામૃતનો ઉપયોગ કરીને પ્રાકૃતિક ખેતીનો અમલ કરેલ છે.

અસર

- રાસાયણિક ખાતરો અને જંતુનાશક દવાઓના ખર્ચમાંથી મુક્તિ.
- ચીકુની ગુણવત્તામાં સુધારો થયો છે.
- શાકભાજી પાકોની ઉપજમાં વધારો થયો છે.
- જમીનની ગુણવત્તામાં વધારો થયો છે.

પરિણામ

વિગત પાકનું નામ	પ્રાકૃતિક ખેતી ચીકુ અને શાકભાજી પાકો	રાસાયણિક ખેતી ચીકુ અને શાકભાજી પાકો
ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ	જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, નિમાસ્ર અને દશપર્ણીઅર્ક	રાસાયણિક દવાઓ
વિસ્તાર(હેક્ટર)	૧.૨	૧.૨
ચીકુ-ઉત્પાદન (ટન)	૧૬	૧૫
ચીકુની આવક (રૂ.)	૨,૫૬,૦૦૦	૨,૨૫,૦૦૦
શાકભાજી પાકોની આવક (રૂ.)	૨૦,૦૦૦	૧૮,૦૦૦
કુલ આવક (રૂ.)	૨,૭૬,૦૦૦	૨,૪૩,૦૦૦
ખેતી ખર્ચ (રૂ.)	૫૦,૦૦૦	૧,૩૦,૦૦૦
ચોખ્ખો નફો (રૂ.)	૨,૨૬,૦૦૦	૧,૧૩,૦૦૦

ગીર ગાય

જીવામૃતની બનાવટ

કેવિકે-તાપીના વૈજ્ઞાનિકોની પ્રાકૃતિક ખેતીના ખેતરની મુલાકાત

સફળગાથા - ૧૩

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

રતિલાલભાઈ આર. વસાવા

સરનામું

ગામ : માણેકપોર, તા. ઉચ્છલ, જી. તાપી

અભ્યાસ

બી. એ. પાસ

મોબાઈલ નંબર

૯૯૦૯૧૮૯૮૪૬

ઉંમર

૫૮ વર્ષ

કુલ જમીન

૧.૦૨ હેક્ટર

ખેતી પાકો

પંચસ્તરીય બાગાયતી પ્રાકૃતિક ખેતી
મોડેલ (ડાંગર, શેરડી, સરગવા,
શાકભાજી, ફળો, કઠોળ અને મસાલા
પાક આદુ, હળદર તથા ફળપાકો
પપૈયા, કેળા, કેરી, જામફળ,
સીતાફળ, નારંગી, રતાળુ
અને પાંદડાવાળા શાકભાજી)

પ્રાકૃતિક ખેતીના સફળ ખેડૂત

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

શરૂઆતમાં રતિલાલભાઈને અનેક પડકારોનો સામનો કરવો પડ્યો, જેમાં તેમની નાની જમીન, નબળી આર્થિક સ્થિતિ, પરિવહનનો અભાવ અને તેમના નાના જથ્થાના ઉત્પાદનનું માર્કેટિંગ કરવામાં મુશ્કેલીનો સમાવેશ થાય છે. અંતરિયાળ ગામના આદિવાસી વિસ્તારમાં હોવાથી, ગામ લોકો શરૂઆતમાં પ્રાકૃતિક ખેતી તરફના તેમના વલણ અંગે શંકા ધરાવતા હતા. જો કે, તેમની દ્રઢતા, પ્રાકૃતિક આયામોનો ઉપયોગ અને કેવિકે તરફથી સતત માર્ગદર્શનએ તેમને આ અવરોધોને દૂર કરવામાં મદદ કરી.

અમલીકરણ

રતિલાલભાઈનું મોડેલ ફાર્મ એક વૈવિધ્યસભર પ્રાકૃતિક ખેતી એકમ છે જે ડાંગર, શેરડી, સરગવા, શાકભાજી, ફળો, કઠોળ અને મસાલાનું ઉત્પાદન કરે છે. સમય જતાં તેમણે આદુ, હળદર, પપૈયા, કેળા, કેરી, જામફળ, સીતાફળ, નારંગી, રતાળુ અને પાંદડાવાળા શાકભાજી જેવા પાકોને એકીકૃત કર્યાં. તેમણે કેરી, કેળા અને શેરડીનું પ્રોસેસિંગ કરીને મૂલ્ય ઉમેર્યું, સ્થાનિક બજારમાં આ ઉત્પાદનોને પ્રીમિયમ ભાવે વેચી દીધા. તેમના ઉત્પાદનનું સીધું વેચાણ થાય છે અને તેઓ નિયમિતપણે કૃષિ મેળાઓ, પ્રદર્શનો ખાતે તેમજ કેવિકે, આત્મા-પ્રોજેક્ટ, કૃષિ વિભાગ અને જિલ્લા વહીવટીતંત્રની મદદથી ફાળવવામાં આવેલા જિલ્લા-સ્તરીય સ્ટોલમાં તેમના ઉત્પાદનોનું નિયમિત પ્રદર્શન અને વેચાણ કરે છે.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

કેવિકે-તાપીના વૈજ્ઞાનિકોની પ્રાકૃતિક ખેતીના ખેતરની મુલાકાત

પરિણામ

પ્રાકૃતિક ખેતીમાં રતિલાલભાઈના સતત પ્રયાસોને કારણે સમય જતાં તેમની આવકમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે. સાત વર્ષમાં, રતિલાલભાઈએ તેમનો ચોખ્ખો નફો ૨૦૧૮ માં ₹ ૧.૫ લાખથી વધારીને ૨૦૨૪ માં ₹ ૪.૩૫ લાખ કર્યો, જે પ્રાકૃતિક ખેતીની આર્થિક ટકાઉપણું સાબિત કરે છે.

અસર

રતિલાલભાઈનો તાપીના ખેડૂત સમુદાય પર નોંધપાત્ર પ્રભાવ પડ્યો છે. છેલ્લા ત્રણ વર્ષમાં ૮૦૦ થી વધુ ખેડૂતોએ પ્રાકૃતિક ખેતીની વિભાવનાઓ વિશે જાણવા

પ્રાકૃતિક ખેતીના ખેતરની હળદર

માટે તેમના ખેતરની મુલાકાત લીધી છે. તેમના વિસ્તારના ઓછામાં ઓછા ૧૫ આદિવાસી ખેડૂતોએ તેમના માર્ગદર્શન હેઠળ પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કરી છે. તેઓ પ્રાકૃતિક પેદાશો થકી શહેરી ગ્રાહકોને આરોગ્યસભર શાકભાજીઓની સેવા આપે છે અને તેમના કાર્યથી આરોગ્ય પ્રત્યે સભાન લોકોમાં રસાયણમુક્ત પેદાશોના વપરાશના મહત્વ વિશે જાગૃતિ લાવવામાં સફળતા મળી છે. તેમને પ્રાકૃતિક ખેતી અને શાકભાજીની ખેતીમાં શ્રેષ્ઠ આત્મા ખેડૂત એવોર્ડ તેમજ આદિજાતિ વિકાસ વિભાગ અને કેવિકે તાપી તરફથી પ્રશંસાપત્ર સહિત અનેક પુરસ્કારો પ્રાપ્ત થયા છે.

નાણાકીય કામગીરી ખર્ચ અને નફાની વિગત

વર્ષ	પાક	વિસ્તાર (હે)	કુલ આવક (રૂ.)	કુલ ખર્ચ (રૂ.)	ચોખ્ખો નફો (રૂ.)
૨૦૧૮	શેરડી, સરગવો, ડાંગર	૧.૦૫	૧.૮૩	૦.૩૨	૧.૫
૨૦૧૯	શેરડી, સરગવો, ડાંગર	૧.૦૨	૨.૨૧	૦.૪૮	૧.૭૩
૨૦૨૦	ડાંગર, આદુ, ચણા, ફુદીનો, કોબીજ, રીંગણ,	૧.૦૫	૧.૬૯	૦.૫૦	૧.૧૯
૨૦૨૧	ટામેટા, બ્રોકોલી, ડુંગળી, પાલક, સરગવો, કેળા,		૩.૦૨	૦.૭૮	૨.૨૪
૨૦૨૨	પપૈયા, કેરી, જામફળ, સીતાફળ, નારંગી, હળદર,		૩.૫૦	૦.૭૦	૨.૮૦
૨૦૨૩	લીલા ચણા, રતાળુ, રતાળુ		૪.૦૩	૦.૭૨	૩.૩૧
૨૦૨૪			૫.૧૦	૦.૭૫	૪.૩૫
		કુલ	૨૧.૩૮	૪.૨૫	૧૭.૧૨

આંતર પાક (મકાઈ સાથે કઠોળ પાક)

સફળગાથા - ૧૪

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

મનસ્યાભાઈ જાનુભાઈ રાઉત

સરનામું

ગામ : ગુરુડિયા, પો: ખાંભલા,

તાલુકો: સુબીર, જિલ્લો: ડાંગ

શિક્ષણ

૧૦ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૯૪૨૮૪૨૪૨૫૮

ઉંમર

૫૮ વર્ષ

કુલ જમીન

૨.૮૯ હેકટર

ખેતી પાક

૦.૪૮ હેકટર

પ્રાકૃતિક ખેતી - એક સફળ વ્યવસાય

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

પહેલાં મનસ્યાભાઈ પોતાના પૂર્વજોથી મળેલી રૂઢિગત ખેતી પદ્ધતિઓનું અનુસરણ કરતા હતા.

જેમ કે પાકની વૃદ્ધિ માટે વૃક્ષની ડાળીઓ અને પાંદડાનો ઉપયોગ કરીને ‘આદર પદ્ધતિ’ અપનાવવામાં આવતી હતી. કોઈ વૈજ્ઞાનિક માર્ગદર્શન વગર લાઈન પદ્ધતિ વિના વાવેતર કરવામાં આવતું હતું. પરિણામે પાકનું ઉત્પાદન અનિશ્ચિત રહેતું હતું. મનસ્યાભાઈ સ્થાનિક જાતના ડાંગર અને નાગલીની ખેતી કરતા હતા. વૈજ્ઞાનિક ખેતી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ ન થવાને કારણે ઉત્પાદન ઓછું મળતું હતું. માર્કેટિંગ અંગે પૂરતી જાણકારીના અભાવને કારણે તેમને તેમના ઉત્પાદનોના પોષણક્ષમ ભાવ મળતા ન હોતા.

અમલીકરણ

પ્રથમ વખત કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, ન.કુ.યુ., વઘઈ સાથે જોડાયા બાદ તેમને કેન્દ્ર દ્વારા આયોજિત પ્રાકૃતિક ખેતી અંગેના તાલીમ કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવાની તક મળી. આ તાલીમ કેન્દ્ર ખાતે નિષ્ણાતોના માર્ગદર્શન હેઠળ તાલીમ આપવામાં આવી હતી. તાલીમ દરમિયાન કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, વઘઈના વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા પ્રાકૃતિક ખેતીની મહત્વપૂર્ણ આયામો જેવા કે બીજામૃત, જીવામૃત, ઘનજીવામૃત, આચ્છાદન, મિશ્રપાક પદ્ધતિ તેમજ પાકના રક્ષણ

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

માટે નીમાસ્ર, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર અને દશપર્ણી અર્ક અંગે વિસ્તૃત જાણકારી આપવામાં આવી તથા ખેતીમાં દેશી ગાય રાખવાના ફાયદા વિષે સમજ મળી. આ તાલીમથી પ્રેરણા મેળવી ખેડૂતે પોતાના ખેતરમાં પ્રાકૃતિક ખેતી અમલમાં મૂકી છે અને પ્રાથમિક પરિણામોથી ઉત્સાહિત બન્યા છે.

પરિણામ

ગાદી ક્યારા નર્સરીની શરૂઆત : ડાંગરના રોપા તૈયાર કરવા માટે ગાદી ક્યારા નર્સરી બનાવી અને તેને ઘનજીવામૃત વડે સમૃદ્ધ બનાવવામાં આવી.

પ્રાકૃતિક ખેતીનો અમલ : સ્થાનિક દેશી ગાય આધારિત પ્રાકૃતિક ખેતી પદ્ધતિ અપનાવી.

મિશ્ર ખેતી: મિશ્ર ખેતી પદ્ધતિનો અમલ કરી એક સાથે અનેક પાકો ઉગાડવાનું શક્ય બનાવ્યું.

આદર પદ્ધતિમાંથી બદલાવ : આદર પદ્ધતિના સ્થાને ગાદી ક્યારા પદ્ધતિ અપનાવતાં ધરૂ ઝડપી તથા તંદુરસ્ત રીતે ઉગ્યા.

સુધારેલ બીજનો ઉપયોગ : સુધારેલ જાતના બીજનો ઉપયોગ કરી દર વર્ષે બીજ ખરીદવાની જરૂરિયાત દૂર કરી.

લાઈન પદ્ધતિથી ડાંગર વાવેતર : ડાંગરનું લાઈન પદ્ધતિથી વાવેતર કરવાથી રોપાના વિકાસમાં નોંધપાત્ર સુધારો થયો તથા ઉપજમાં વધારો થયો.

ખર્ચમાં ઘટાડો : દેશી ગાય આધારિત પ્રાકૃતિક ખેતીના કારણે ખેતી ખર્ચમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો.

નવા પાકોની ખેતી : માત્ર ડાંગર અને નાગલીની જગ્યાએ હવે ચણા, વટાણા, મકાઈ, મગ તથા વિવિધ શાકભાજી જેવા પાકોની ખેતી શરૂ કરી.

માર્કેટિંગ : પોતાના ઉત્પાદનોનું પોતે જ માર્કેટિંગ કરતા હોવાથી ખેત ઉત્પાદનના ભાવ સારા મળવા લાગ્યા.

પરિવારની ભાગીદારી : ખેતી કાર્યમાં પરિવારના સભ્યો જોડાતા સ્થળાંતર ઓછું થયું છે અને ઘર આવકમાં સ્થિરતા આવી છે.

બેસ્ટ આત્મા ફાર્મર એવોર્ડ ૨૦૨૨-૨૩

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

અસર

- ગામના અને આસપાસના ગામોના ખેડૂતો તેમના ખેતરની મુલાકાત લેવા લાગ્યા છે.
- પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા સ્થાનિક જાતના ડાંગરના સફળ ઉત્પાદનને જોઈ અન્ય ખેડૂતોએ પણ સ્થાનિક જાતના ડાંગરની ખેતી અપનાવવાની શરૂઆત કરી છે.
- તેમના ઉદાહરણથી પ્રેરાઈને તેમના ગામ તથા નજીકના ગામોના ખેડૂતોએ મિશ્રખેતી પધ્ધતિનો

અમલ શરૂ કર્યો છે.

- હાલ તેઓ પ્રાકૃતિક ખેતી કરતા ખેડૂત તરીકે આગવી ઓળખ ધરાવે છે.
- દેશી ગાય આધારિત ખેતી પધ્ધતિ ધ્વારા ખેતી પાકોને જરૂરી તમામ પોષક તત્વોની જરૂરિયાત પૂર્ણ થાય છે.
- જમીનની ફળદ્રુપતા, ભેજ સંગ્રહશક્તિ તેમજ ઉત્પાદન ક્ષમતામાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે.

વિગત	૨૦૨૧-૨૨			૨૦૨૨-૨૩			૨૦૨૩-૨૪		
ઋતુ	ખરીફ	રબી	ઉનાળો	ખરીફ	રબી	ઉનાળો	ખરીફ	રબી	ઉનાળો
પાકનું નામ	ડાંગર (દેવલી કોલમ)	ચણા	-	ડાંગર (ઈદ્રાણી)	વટાણા (દેશી)	-	ડાંગર (આંબામોર)	મકાઈ	મગ
કુલ વિસ્તાર(હેક્ટર)	૦.૬૦	૦.૨૦	--	૦.૮૦	૦.૨૦	--	૦.૮૦	૦.૩૦	૦.૨૦
ઉત્પાદન (કિ.ગ્રા.)	૧૧૪૦	૧૭૦	--	૧૬૮૦	૧૫૦	--	૧૮૪૦	૧૨૦૦	૨૫૦
મળેલ ભાવ (રૂ.)	૨૫	૪૦	--	૨૫	૫૦	--	૪૦	૨૨	૭૦
કુલ આવક (રૂ.)	૨૮૫૦૦	૬૮૦૦	--	૪૨૦૦૦	૭૫૦૦	--	૭૩૬૦૦	૨૬૪૦૦	૧૭૫૦૦
કુલ ખર્ચ (રૂ.)	૧૦૫૦૦	૧૯૦૦	--	૧૩૦૦૦	૨૫૦૦	--	૧૫૦૦૦	૩૦૦૦	૩૫૦૦
ચોખો નફો (રૂ.)	૧૮૦૦૦	૪૯૦૦	--	૨૯૦૦૦	૫૦૦૦	--	૫૮૬૦૦	૨૩૪૦૦	૧૪૦૦૦

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

ચણા

વટાણા (દેશી)

મકાઈ

સફળગાથા - ૧૫

ખેડૂતનો પરિચય

નામ

નંદલાલભાઈ બચુભાઈ હિરપરા

સરનામું

ગામ : હુંઢા, તાલુકો : ઝગડીયા,

જિલ્લો : ભરૂચ

શિક્ષણ

એસ.વાય. (બી.એ.)

મોબાઈલ નં.

૯૯૨૫૩૨૮૧૦૦

ઉંમર

૪૮ વર્ષ

કુલ જમીન

૩.૬૩ હેક્ટર

ખેતી કરેલા પાક

પ્રાકૃતિક ખેતીમાં કેળ,

મગ અને હળદર પાકો કરે છે

કેળની પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

૩.૬૩ હેક્ટર જમીનમાં વિવિધ પાકોની ખેતી કરે છે. છેલ્લા ૨૦ વર્ષથી રાસાયણિક ખેતી પધ્ધતિઓમા વ્યસ્ત અને રાસાયણિક ખેતીને પ્રાધાન્ય આપ્યુ પણ તેમા ખેતી ખર્ચ વધારે હતો, જમીનની ફળદ્રુપતામાં ઘટાડો થયો અને રોગોની વધતી જતી સમસ્યાના લીધે ઉત્પાદનમાં પણ ઘટાડો જોવા મળ્યો હતો.

અમલીકરણ

યાસવાડના કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર ખાતે પ્રાકૃતિક ખેતી તાલીમ કાર્યક્રમમાં હાજરી આપી હતી જ્યાં તેમણે જમીનની ફળદ્રુપતા સુધારવા અને કુદરતી સંસાધનોનો ઉપયોગ કરીને ખેતી ખર્ચ ઘટાડવા માટે પ્રાકૃતિક ખેતીનું મહત્વ શીખ્યા. ખેડૂત પોતાના સ્તરે તૈયાર કરી શકે તેવા પ્રાકૃતિક ખેતીના તમામ આયામો શીખીને તેના પરિણામોથી ખૂબ પ્રભાવિત થયા. પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કરનારા ખેડૂતોએ તાલીમ કાર્યક્રમ દરમિયાન પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા જેનાથી તેઓ પ્રોત્સાહિત થયા. વૈજ્ઞાનિકોના માર્ગદર્શન અને પ્રાકૃતિક ખેતી કરનારા ખેડૂતોના અભિપ્રાયને અનુસરી તેમણે તેમના ખેતરે પ્રાકૃતિક ખેતીના તમામ સંસાધનો જાતે તૈયાર કરી કેળમાં પ્રાકૃતિક ખેતી શરૂ કરેલ છે.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

અસર

- સલામત, આરોગ્યપ્રદ ખોરાક અને પ્રદૂષણ મુક્ત વાતાવરણ સમુદાયમાં જોખમી રોગોને ઘટાડવામાં મદદ કરે છે.
- જમીનની ફળદ્રુપતા વધી તેમજ આવકમાં વધારો થયો.
- રાસાયણિક ખાતરો પર નિર્ભરતા ધીમે ધીમે ઘટી છે.
- સિંચાઈ માટે પાણીની કટોકટીની સમસ્યાને દૂર કરવામાં મદદ કરે છે.
- મોટી સંખ્યામાં ખેડૂતો જમીનની સારી ફળદ્રુપતા

તેમજ ઉચ્ચ આવક માટે કુદરતી ખેતી પધ્ધતિઓ અપનાવી રહ્યા છે.

પરિણામ

વિગત પાકનું નામ	પ્રાકૃતિક ખેતી કેળ (ક્ષેત્ર ૧ હેક્ટરમાં)	રાસાયણિક ખેતી કેળ (ક્ષેત્ર ૧ હેક્ટરમાં)
ખેતીનો ખર્ચ (રૂ.)	૬૫,૩૦૦	૮૭,૫૦૦
ઉત્પાદન (ટન)	૫૨.૫	૫૭.૫
કુલ વળતર (રૂ.)	૫,૭૭,૫૦૦	૬,૩૨,૫૦૦
ચોખ્ખું વળતર (રૂ.)	૫,૧૨,૨૦૦	૫,૩૫,૦૦૦

નામ

સેજલકુમાર દેવદત્તભાઈ પટેલ

સરનામું

ગામ : કુંભારફળિયા, તાલુકો : નવસારી,

જિલ્લો : નવસારી

શિક્ષણ

૧૦ પાસ

મોબાઈલ નંબર

૯૪૨૬૧૩૧૨૬૯

ઉંમર

૪૭ વર્ષ

કુલ જમીન

૪.૩૨ હેક્ટર

ખેતી પાક

શેરડી અને શાકભાજી

(ચણા, રીંગણ, ચોળા)

શેરડીમાં પાકની અવસ્થા મુજબ જીવામૃતનો છંટકાવ

શેરડી અને શાકભાજીમાં પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

- શેરડી અને રીંગણના પાકનું વાવેતર રાસાયણિક ખાતરથી કરતા હતાં.
- વિવિધ જંતુનાશકોના ઉપયોગ ઘણા સમયથી કરવાથી ખેતીનો ખર્ચ વધ્યો છે.

અમલીકરણ

- છેલ્લા નવ વર્ષથી કેવીકે નવસારી સંપર્કમાં છે.
- વધુ ઉત્પાદન અને ખેતી ખર્ચ ઘટાડવા માટે પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવવાનું આયોજન કર્યું.
- મુખ્ય પાક તરીકે શેરડી અને શાકભાજીની પ્રાકૃતિક ખેતી છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી કરે છે.
- કેવિકે, નવસારીના માર્ગદર્શન હેઠળ, રાજ્યની અંદર અને બહાર પ્રાકૃતિક ખેતીની વિવિધ બેઠકોમાં હાજરી આપવાનું શરૂ કર્યું અને પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવી.
- કેવિકે તરફથી પ્રાકૃતિક ખેતીની નિદર્શન કીટ મેળવી ખેતી શરૂઆત કરી.
- શેરડીનું મૂલ્યવર્ધન કરી ગોળ બનાવે છે.
- મુખ્ય પાક સાથે લીલા ચણા, રીંગણ, ચોળા ઉગાડે છે.
- છોડના વિકાસ માટે જીવામૃત અને રોગ-જીવાતના નિયંત્રણ માટે

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

બ્રહ્માસ્ર અને નિમાસ્રનો ઉપયોગ કરીને પ્રાકૃતિક ખેતી કરે છે.

અસર

- રાસાયણિક ખાતરો અને જંતુનાશક દવાઓના ખર્ચમાંથી મુક્તિ.

- જમીનનું સ્વાસ્થ્ય સુધરે છે.
- છોડનો એકંદર વિકાસ સુધરે છે.
- શેરડીની ગુણવત્તામાં સુધારો થયો છે.
- શાકભાજી પાકોની ઉપજમાં વધારો થયો છે.

પરિણામ

વિગત	પ્રાકૃતિક ખેતી	રાસાયણિક ખેતી
પાકનું નામ	શેરડી અને શાકભાજી (ચણા, રીંગણ, ચોળા)	શેરડી અને શાકભાજી (ચણા, રીંગણ, ચોળા)
ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ	જીવામૃત, ધનજીવામૃત, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, નિમાસ્ર અને દશપર્ણીઅર્ક	રાસાયણિક દવાઓ
વિસ્તાર (હેક્ટર)	૪.૩૨	૪.૩૨
શેરડી-ઉત્પાદન (ટન)	૩૨૪	૨૮૦
શેરડીની આવક (રૂ.)	૧૦,૩૬,૮૦૦	૮,૯૬,૦૦૦
શાકભાજી પાકો આવક (રૂ.)	૨૦,૦૦૦	૧૮,૦૦૦
કુલ આવક (રૂ.)	૧૦,૫૬,૮૦૦	૯,૧૪,૦૦૦
ખેતી ખર્ચ (રૂ.)	૩,૨૦,૦૦૦	૬,૮૮,૦૦૦
ચોખ્ખો નફો (રૂ.)	૭,૩૬,૮૦૦	૨,૨૬,૦૦૦

શેરડીમાં સફેદમાખીના નિયંત્રણ માટે દશપર્ણી અર્કની બનાવટ શેરડીમાં આંતરપક

નામ

પ્રતિમાબેન ધર્મેન્દ્રભાઈ પટેલ

સરનામું

૨૩, મોટા ફળિયું, વાંસવા, ચોર્યાસી,

મુ. અને પોસ્ટ: વાંસવા, જિ: સુરત

શિક્ષણ

૧૦ પાસ

મોબાઈલ નં.

૯૯૮૭૭૦૮૩૮૪

ઉંમર

૪૧ વર્ષ

કુલ જમીન

૦.૭૨ હેક્ટર

ખેતી પાક

પાંદડાવાળા શાકભાજી (મેથીની ભાજી,

લીલું લસણ, તાંદળજો, પાલક,

ખાટી ભાજી)

શાકભાજીની પ્રાકૃતિક ખેતી

પરિસ્થિતિ વિશ્લેષણ અને સમસ્યા

સૌ પ્રથમ તેઓ લીલા પાંદડાવાળા શાકભાજીની ખેતીમાં વિવિધ રસાયણિક ખાતરો તેમજ રસાયણિક દવાઓનો વપરાશ કરતા, જેવા કે, છોડનો વિકાસ વધારવા માટેનું ખાતર, રોગ-જીવાત માટેનું રસાયણ વગેરે. પરિણામે તેમનો ખેતી પાછળનો ખર્ચ પણ વધુ થતો હતો.

અમલીકરણ

હાલના તેઓ પ્રાકૃતિક ખેતીના પાંચ આયામો - જીવામૃત, બીજામૃત, આચ્છાદન, વાપ્સા (ભેજ), જીવ વિવિધતા (સહજીવી પાક), અન્ય રોગ-જીવાત માટે નિમાસ્ર, બ્રહ્માસ્ર, અગ્નિસ્ર, દશપર્ણી અર્કનો ઉપયોગ કરીને લીલા પાંદડાવાળા શાકભાજીનું ગુણવત્તાયુક્ત ઉત્પાદન કરે છે. પ્રાકૃતિક ખેતી દ્વારા કોઈ વધારાના ખર્ચની જરૂર હોતી નથી. તેઓ પ્રાકૃતિક ખેતીના મુખ્ય સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરીને છેલ્લા ૧૫ વર્ષથી લીલા પાંદડાવાળા શાકભાજીની ખેતી કરે છે. ખેતીમાં જીવંત આવરણનો ઉપયોગ કરે છે. તેમણે પોતાના ખેતરમાં ટપક સિંચાઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરેલ છે. તકનીકી માર્ગદર્શન માટે કેવીકેના વૈજ્ઞાનિકોએ સમયસર તેમના ખેતરની મુલાકાત લીધી હતી.

અસર

લીલા પાંદડાવાળા શાકભાજીના પાકમાં લગભગ ૧૦ મહિલા ખેડૂતો તેમને અનુસરીને પ્રાકૃતિક ખેતીથી શાકભાજીની ખેતી કરવાનું શરૂ કર્યું છે.

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

પરિણામ

વર્ષ/ઋતુ	વિસ્તાર (હેકટર)	કુલ ઉત્પાદન (ટન)	કુલ આવક (રૂ.)	કુલ ખર્ચ (રૂ.)	ચોખ્ખો નફો (રૂ.)	
૨૦૨૧-૨૨	ખરીફ	૦.૭૨	૦.૦૪	૪૫૦૦૦	૧૧૩૦૦	૩૩૭૦૦
	રવિ	૦.૭૨	૦.૦૬	૫૬૦૦૦	૧૩૭૦૦	૪૨૩૦૦
	ઉનાળુ	૦.૭૨	૦.૦૫	૪૯૦૦૦	૧૮૨૦૦	૩૦૮૦૦
૨૦૨૨-૨૩	ખરીફ	૦.૭૨	૦.૦૬	૬૯૦૦૦	૨૧૬૦૦	૪૭૪૦૦
	રવિ	૦.૭૨	૦.૦૭૮	૫૪૦૦૦	૧૧૩૦૦	૪૨૭૦૦
	ઉનાળુ	૦.૭૨	૧.૦૦	૮૦૦૦૦	૨૮૦૦૦	૫૨૦૦૦
૨૦૨૩-૨૪	ખરીફ	૦.૭૨	૧.૫૦	૬૫૩૦૦	૧૮૪૭૦	૪૬૮૩૦
	રવિ	૦.૭૨	૧.૩૦	૮૨૧૦૦	૨૯૨૩૦	૫૨૮૭૦
	ઉનાળુ	૦.૭૨	૧.૪૩	૯૪૩૦૦	૩૬૪૦૦	૫૭૯૦૦

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી ખાતેનાં પ્રાકૃતિક કૃષિ મોડલ નિદર્શન ફાર્મસ

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

“પ્રાકૃતિક ખેતી : દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળગાથાઓ”

Dediapada, Gujarat, India
 Jhhm+345, Parsi Tekara, Dediapada, Gujarat 393040, India
 Lat 21.627714° Long 73.581416°
 Friday, 22/11/2025 03:34 PM GMT +05:30

GPS Map Camera

Dediapada, Gujarat, India
 Jhhm+345, Parsi Tekra, Dediapada, Gujarat
 393040, India
 Lat 21.627765° Long 73.581367°
 Thursday, 22/01/2026 11:08 AM GMT +05:30

GPS Map Camera

પ્રાકૃતિક ખેતી - દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોની સફળ ગાથાઓ

:: લેખકો ::

ડૉ. એ. જે. ઢોડિયા, ડૉ. સી. ડી. પંડયા,
પ્રો. આરતી એન. સોની, ડૉ. એચ. આર. જાદવ, ડૉ. જે. બી. બુટાણી
કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, વ્યારા (તાપી)

પ્રો. કિશોર મકવાણા, ડૉ. સ્નેહલકુમાર એ પટેલ,
પ્રો. નિતલ પટેલ, ડૉ. દીક્ષિતા પ્રજાપતિ, ડૉ. સુમિત સાળુંખે
કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, નવસારી

ડૉ. પી.પી.જાવિયા, ડૉ. એચ.એ. પ્રજાપતિ
અને ડૉ.જે.બી.ડોબરીયા
કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, વઘઈ (ડાંગ)

ડૉ. વી. કે. પોશીયા, ડૉ. એચ. યુ. વ્યાસ,
ડૉ. એમ. વી. તિવારી અને એમ. એલ. વિસાત
કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, દેડીયાપાડા, જિ. નર્મદા

ડૉ. ભક્તિ બી. પંચાલ, પ્રો. એસ. જે. ત્રિવેદી
અને ડૉ. જે. એચ. રાઠોડ
કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, સુરત

લલીત એમ.પાટિલ, હર્ષદ એમ. વસાવા,
દેવેન્દ્ર એમ. મોદી, મહેન્દ્રભાઈ પટેલ
કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, ચાસવાડ, તા. નેત્રંગ જી. ભરૂચ

NAVSARI AGRICULTURAL UNIVERSITY

:: प्रकाशक ::

विस्तरण शिक्षण नियामकश्रीनी क्येरी
नवसारी कृषि युनिवर्सिटी, नवसारी

